

K 220758
3

ივანე ჯავახიშვილი

საქართველოს მეფე

და

მისი უფლებების ისტორია

ივანე ჯავახიშვილი

საქართველოს მეფე
და
მისი უფლებების ისტორია

კადმობეჭდილი
«ცნობის ფურცლიდან»

ტფილისი

ელექტრონიკ. სტაჰა ვიკ. გამოც. ქართ. აკ. - სპ

1905

საქართველოს ისტორია

შინაარსი:

01830 I. მეფობის აღდგენის ისტორია და ქართველ მოდგმის ტომთა შეერთება. 3

01830 II. საქართველოს მეფეების სახელმწიფოს იდეალი: თვითმკურთხელობა, მეფობის დეოთხიერობა და ხელმწიფის გადმერთება. 14

01830 III. „პატონიქობა“ საქართველოს სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წესწობილების დამახასიათებელია. 18

01830 IV. საქართველოს მეფის უფლება; რა საქმეები შეადგენდნენ მის „მართებას“ და „განსჯებებს“. 25

01830 V. საქართველოს მეფე თვითმკურთხელო იყო თუ არა? 31

01830 VI. ბრძოლა აზნაურთა და საქართველოს მეფეებს შორის ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების გამო. 36

01830 VII. დიდებულ აზნაურთა პირველი პოლიტიკური გავლენა მოავლობის წინააღმდეგ. 48

01830 VIII. პოლიტიკური მოძრაობა და მეფის უფლების შესწავლა; პარლამენტის მსგავს დაწესებულების დაარსების მოთხოვნისება. 54

85758
K 220758

საქართველოს
ისტორიის
მეცნიერებათა
აკადემიის
ბიბლიოთეკა

სსიპ-2000
გვერდობის
სახლი

საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია

თავი პირველი

საქართველოს მეფის უფლების შესწავლას ამ გამოკვლევებში სვენ უმ-
ველეს ხსნიდან არ დავიწყებთ იმიტომ, რომ ამ ხანის შესახებ ჩვენი ვა-
მოკვლევა უკვე დაიბეჭდა ცალკე წიგნად და ვინაც სურს, შეუძლიან იქ
აღმოვიკითხოს, თუ რა ნივთზე იყო დამყარებული უმველესს ხანაში მე-
ფის უფლება და ქართველ ერის სახოცადობრივი წესწესობილება. ამ
ვიტყვი მხოლოდ ვაპირებ, რომ მეფის უფლება საგვარეულო წესწეს-
ობილებზე იყო დაფუძნებული და IX-XIII სსუკ. დროინდელ საქართვე-
ლოს მეფის უფლებასთან ზირდებით დამოკიდებულება არა ჰქონდა. ის-
ტორიულ საბუთებიდან ხსანს, რომ ის საგვარეულო წესწესობილებზე
დამყარებული მეფის უფლება სწავსებებმა ვააუქმეს კიდევ და ამის ვა-
მო შეტყობინებ მეფობის უფლებასა და ზირვანდელ დროის მეფობის მო-
რის ვაუძირი არ არსებობდა. საგვარეულო წესობილებზე დამყარებულ
მეფის უფლების ვაუქმებზე სვენი უმველესი მემბტინსე «მოქცევაი ქარ-
თლისაი» ასე მოგვითხრობს: «მეფობდა ბაკურ და კათალიკოზი იყო მა-
კარი... და ამის ბაკურისხვევ დაესრულა მეფობაი ქართლისაი» (ე. თა-
ვამიშვილი, სამი ისტ. ქრ. 33)... «სწავსენი უფლობდეს ქართლს და სომ-
ხითს და სივნიეთს და ვუახსურაგანს» (idid. 34); შემდეგ მემბტინსე
უმბტებს: «და სელადრეი შეკრბა ქართლი და ვახანიეს ერისთავად ვუ-

რამ» (idid. 34); ამ ამბის მოთხრობის შემდეგ იგი მსოფლოდ ერის-
თაუბეზე-ლა ლაპარაკობს და მეფეების შესახებ კრინტიც არა აქვს დამ-
რული. ამგვარად, ჩვენ უძველეს მემატიანეს სიტყვით, სწარსულებმა მე-
ფის უფლება მოსწავს საქართველოში და ქვეყანას კარგა წანს საკუთა-
რი ხელმწიფე არა ჰყოლია. ჩვეულებრივ მიღებულ წელთა აღრიცხვით
ბაკური 557—570 წლამდე მეფობდა, მაშასადამე, 570 წლის შემდეგ ჩვე-
ნი სამშობლო უმეფოდ დარჩენილა. მაგრამ ევსტატე მცხეთელის მარ-
ტვილობა გვიჩვენებს, რომ შემომოყვანილი თარიღი სწორე არ უნდა
იყოს; ამ მარტვილობაში საქართველოს მეფე, სრულებით მოხსენებული
არ არის. და ქვეყნის გამგედა და ნატრონად სწარსეთის მთავრობის და-
ნიშნული მოხელე მარხანი ითვლებოდა; ამ გამგეს ექვემდებარებოდნენ
საქართველოს ყველა წარჩინებული ზირნი, რომელთაც მარტვილობის
ავტორი «ქართლის მთავრებს» ეძახის (იხ. საქართველოს სამოთხე,
315); ეს ზირები ბრძანდებოდნენ: ქართლისა კათალიკოზი, ქართლისა მა-
მასანგლისი, ქართლისა ზიტახში და სეფე წულნი (idid. 315). ევსტა-
ტე მცხეთელის მარტვილობა, როგორც საისტორიო წყარო, უმაღლეს
ნდობის ღირსია (იხ. ამის შესახებ ჩემი და ზროფ. ზარნაკის გამოკვ-
ლევა *Das Martyrum d. heiligen Eustatius von Mtscheta*, ბერლინის სამეცნიერო აკადემიის მოამბეშია დაბეჭდილი.
Z. K. P. A. W. 1901, XXXVIII), იგი 600 წ. ახლო ხანებ-
შია დაწერილი, ხოლო ევსტატე მცხეთელი 544—5 წ. აწვალეს (idid.
გვ. 21). მაშასადამე, 545 წელს, ეტყობა, მეფის უფლება საქართველო-
ში უკვე გაუქმებული ყოფილა და «სწარსნი ქართლს უფლებდეს»; ამის
გამო შემომოყვანილი მეფობის მოხზობის თარიღი (570 წ.) სწორე არ
უნდა იყოს, სწარსეთის მთავრობას, სჩანს, იგი მეექვსე საუკუნის ზირ-
ველ ნახევარშივე მოუხნია. საქართველოში მეფობის გაუქმების შემდეგ
თითქმის ორმა საუკუნემ გაიარა, სწარსეთის მთავრობამ, სასანელთა სა-
მეფო გვარმაც თავისი დრო მოჰგზა და დაემხო; აღმოსავლეთით მომა-
ვალმა გამაჰმადიანებულმა არაბებმა ეს ერთ დროს შიშის ზარის დამ-

ცემი სახელმწიფო დამარცხეს და დაიმორჩილეს. ბედმა საქართველო-საც იგივე სვედრი არგუნა და ეწლა არაბებს ჩაუგდო ხელში. არაბების ბატონობის დროსაც ჩვენი ქვეყანა კარვა ხნის განმავლობაში უმეფოდ იყო: ეს ცხადადა ხსანს როგორც «მოქცევაი ქართლისაი»-დან, ისე სუმბატის ქრონიკიდან და აბოს ცხოვრებიდან; ქვეყნის გამგედ ხალიფას წარმომადგენელი ამირა ითვლებოდა; იგი ტფილისში იჯდა ხოლმე; ხოლო ადგილობრივ მკვიდრთა შორის უმთავრეს ზირად ერისთავი ითვლებოდა (იხ. იგივე წყაროები). აბო თბილელის მარტვილობა საუცხოვოდ გვისურბათებს, თუ რა შვიწროებულ მდგომარეობაში იყვნენ ჩაცვივული ერისთავები: დევნა, საწვრობილე და თანამდებობის ჩამორთმევა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მაშინ (საქართ. სამოთხე, გვ. 338, 339). საქართველოს მეფის გაუქმებული უფლება, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, 888 წლის ახლო ხანებში აღადგინეს. მაშასადამე, VI საუკ. ზირველ ნახევრიდან მოყოლებული მეცხრე საუკუნის დამლევამდე საქართველოს საკუთარი მეფე არა ჰყოლია; სამ საუკუნე ნახევრის მანძილი სრულიად საკმარისია, რომ აღდგენილ მეფობისა და უმეფლეს დროინდელ მეფის უფლების შორის ზირდაზირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწვევტილად ჩავთვალოთ. ამ დროის განმავლობაში საზოგადოებრივი ცხოვრების ზირობებიც თვალსაჩინოდ შეიცვალა. უმეფობის დროს ზირველი ალაგი, როგორც უკვე მოხსენებული იყო, ერისთავებმა და აზნაურებმა დაიჭირეს. ამ ერისთავებს ბიხანტიის იმპერატორები მოწველების თვალთ უუურებდნენ და ეხმარებოდნენ ხოლმე: ეს იქიდანა ჩანს, რომ თითქმის ეველა ერისთავები ბიხანტიის კეისრების ან ხელის-უფლებად, ან არა და კარისკაცებად ითვლებოდნენ: მაგალითად, სუმბატის ქრონიკაში ბაგრატიონთა გვარის ზირველ ერისთავის შესახებ ნათქვამია: «მოსცა მას მეფემან ბერძენთამან ჰატივი კურანაალატობისა» (იხ. მარიაშ დედ. ვარიანტი, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, გვ. 339). სტეფანოსის შვილს გუარამსაც კურანაალატობის ჰატივი ჰქონდა (342), ამ გვარადვე გუარამის შვილს ვარაზბაკურსაც ანთიპატრიკის ჰატივი ჰქონდა

ნაბომები იმპერატორისაგან; დასასრულ, თითონ ამით ერისთავთ-ერის-
თავიც ხომ კურანდალად იწოდებოდა (idid. 312). რომ ბიზანტიის იმ-
პერატორები მართლ ცარიულ მოხელეობით არ ეხმარებოდნენ ქართველ
ერისთავებს და საქმითაც მდიდარ ეწოდნენ ზირველ ხანებში. ამას ხომ
ამოტ კურანდალთის თავგადანჯვრელიც ამტკიცებს: აბანების მკაცრმა ბე-
ტონობამ ისე შეაწუხა იგი, რომ იმულებული იყო ბიზანტიაში განიხ-
უნა დაეწირებინა. ამის გამო იგი დასაჯულთ საქართველოსაკენ გაქმნე-
რა, მაგრამ მერე მას იქ ერთი ადგილი მოეწონა და მავჭოში დაბნა:
«დაემკვიდრა მუნ, მოგვიტანრობს შემატინანე, და მისცა დემეტთან გამარ-
ჯუება: და ხელმწიფა იგი მავჭეთ კლარჯეთსა ხედა და მან სოფლები
ხოცი ივიდა ხელახლო და ზოგი ოხერი აღაძქნა და განამრავლა სო-
ფელი ამოტ კურანდალთის ქვეყანათა მათ, მინა და მისცა დემეტთან და
განამტვიცდა ხელმწიფება მისი ხებითა ბერძენთა მკუცხათა» (მართამ დედ.
ვარ. (idid. 313).

თანდათან ერისთავნი, რომელნიც ქართველნი, კახელები, მავჭეთ-კლარ-
ჯეთისა და ლეჩხუბოში ერის ზეპრობობდნენ, დონეს ატრებდნენ და მლი-
ერდებოდნენ; აბანთა ბეტონობა კი თანდათან სუსტდებოდა და ქართვე-
ლებისათვის ისე საშიში აღარ იყო. ეს ვარემოება, რახაკვირველია, ერის
მოსულეიერებებსა და მოღონიერებებს ხელს უწყობდა. დიდის ხის წინაღ
უაქმებული ქართლის მეფის უფლება SSS წლის ახლო ხანებში აღად-
გინეს; ბერძენთათა ვკარის შემატინანე ამ ფრიად საყურადღებო ამბავს
მდიდარ მოკლედ მოგვიტანრობს: «მოკლეს ხასრა, სწყინა იგი, ხევა მცხე-
თისისა, სოფელსა ასინისს, ქრონიკონსა რუი და არა დაუმთა შვილი
ხასრას და აღიხსოდა სახსენებელი მისი, ადარნასე მე დავით კურანდალ-
ტისა დასუეს ქართუელთა მეფედო» (ხაძი ისტ. ქრ. 59). რასა ნიშნავს
ეს უკანასკნელი წინადადება. ვის დასვა ადარნასე მეფედ? ამის შესახებ
ჩვენი შემატინანე სდუმს. ამიტომ მკვლევარი იმულებულია ამ საკითხს
ჯერჯერობით გვერდი აუქციოს.

როგორც შემატინანე მოგვიტანრობს, «ადარნასე დასუეს ქართუელთა

მეფედ», იგი მაშინადაც იქნებოდა «მეფე ქართუელთა». ამასვე უფრო ადრეც მეფობა აფხაზეთშიც დაუწყნდა და ადარსახეს ღრთს. რასაკვირველია. უკვე არსებობდა «მეფე აფხაზთა», კანკეთსაც თავისი საკუთარი მეფე ჰქონდა. იგი იწოდებოდა «მეფედ კახთა»*. ერთი სიტყვით, ამ ღრთს ქართველი ერთი ჯერ კიდევ რამდენიმე ტომებზე ჯგუფად იყო დაყოფილი. და ცალკე, თვითმმართველ. ერთი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სახელმწიფო სხეულს შეადგენდა. თანდათან ეს განცალკევებული სამეფოები და საერისთავოები ერთი ერთმანეთის უერთდებოდნენ. ასე უფრო სწორედ იქნება რომ ვთქვათ. ერთი რომელიმე უფრო ძლიერი და მოხერხებული მეფე თავის საბრძანებულს სხვათა სამფლობელოებსაც შემოუერთებდა ხოლმე. ამ ხანას და თვით ამ მოღვაწეობას გაერთიანების ხანა და გაერთიანების ხოლოცება უნდა დავთქვათ; ვიდრე დავით აღმაშენებელი თბილისს არ აიღებდა და სამეფოს სატახტო ქალაქად არ აქცევდა. უკვე სხენი მეფეები ამ გაერთიანების განხორციელებას ცდილობდნენ. ცდილობდა რამდენჯერმე უცდიდით სხუეებსაც. მკობამ ბედი. ზირადი ვამპრიახობა და კარეისობა ასე ანაჟისა სწავლობდა. როგორც ტაი-კლანჯუისი მფლობელი. ამოტ კურანაღატის სამომავლობას. ზირველად ქართველთა და აფხაზეთის მეფობა შეერთდა. ბეგრატისთა ვებრის ისტორიკოსი ასე მოუვია ხრობს ამ ამბავს: «ვარდაცვალა ბეგრატ რეგუნი ქართუელთა მეფე... და დაუტყვა მე თავისი უხუცესი გურგენს. რომელია უწოდეს მეფეა მეფე... და ამის გურგენს ესეა ბეგრატ დედი. აფხაზთა მეფისა დისწული... ვიდრე გურგენის განმეფებამდე ესე ბეგრატ მეფე იქმნა აფხაზთა და ამისთვის გურგენს მეფეს მეფობა უწოდა» (მარტიამ დედ. ვარ. ვე. 351-2). როცა მეფე გურგენი ვარდაცვალა და 1008 წელს იმისმა შვილმა ბეგრატმა მამის ტახტიც დაიკავიდა. ამის შემდეგ იგი შეიქნა «მეფედ მეფე. მეფე აფხაზთა და ქართუელთა». ასე მოე-

* ჩვენ არ ვცხვებით აქ იმ საკითხს. თუ როგორ დაარსდა თითოეული ამ ქვეყანაში მეფის უფლება; ამას ჩვენ ცალკე განვიხილავთ. ცხლა ჩვენ მხოლოდ შეერთებულ საქართველოს მეფის უფლებების ისტორიის შესწავლა გვსურს.

ვითხრობს შემატანე სუმბატ დავითის ძე, მაგრამ «ქართლის ცხოვრება»-დან ჩანს, რომ ბაგრატის აფხაზეთში და ქართლში გამეფებაში აზნაურებსაც სდებიათ წილი, მეტადრე შესანიშნავ მამულიშვილს იოანე მარუშიძეს, რომელსაც, ეტეობა, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართლისა და აფხაზეთის გაერთიანებაში. «ქართლის ცხოვრება»-ში ნათქვამია: «ვანირეუნა ქვეყანა იგი და შეიცვალა ეოველი წესი მისი და განგება ზირველთა მეფეთა განწესებული და იუენეს ეოველნი წარჩინებულნი მის ქვეყანისანი მწუხარებასა შინა დიდსა. მაშინ... იოანე მარუშიძემან ინება რათა მოიყვანოს ბაგრატ მეფედ აფხაზეთისა და მისთანა ეოველთა დიდებულთა ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვეს ბაგრატ მეფედ» (ქარ. ცხ. ჭიჭინაძის გამოც. 301). ბაგრატი ქართლსა და აფხაზეთს არ დაკმაყოფილდა; იმავე წელს იგი თავისი შეერთებულ სამეფოს ჯარით საჩქაროდ თიანეთში გადავიდა და იქიდან კახეთს რბევა დაუწყო; დავით კახთა მეფემ წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და ბაგრატმა კახეთი და ჰერეთი დაიპყრო (ქარ. ცხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 305); ამის შემდეგ იგი კახდა «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზეთა, ქართუელთა, კახთა და რანთა». ახლად შემოერთებულ ქვეყანაში ბაგრატმა ერისთავად აბულაღი დანიშნა, თითონ-კი თავის საქმეებს დაუბრუნდა (ქარ. ცხ. idid. 305). თავის სამფლობელოს განსაფართოებლად და ქართველ მოღვაწის ტომების შესაერთებლად იგი არაფერს არა ზოგავდა, არავის არ დაინდობდა ხოლმე. მაგალითად, ბაგრატმა თავის მამიდაშვილების, კლარჯეთის მფლობელთა საბრძანებელის ხელში ჩაგდებას გულისათვის, მსხინმლობისა და სტუმართმოყვარეობის წმინდა მოვალეობაც-კი დაივიწყა და საზარელი ცბიერება და სივერავე გამოიჩინა. «ბაგრატმა მოიყვანა, მოგვითხრობს შემატანე, კლარჯნი ხელმწიფენი: სუმბატ და გურგენ, მენი არტანუჯელისანი, თვისნი მამის დისწულისანი, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა და მუნშინა შეიპყრნა ივინი და აღიხუნა ქვეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ ივინი ჰატიმარ ეუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა და მუნ ციხესა შინა თმოგვისასა გარდაიცვალა

სუმბატ არტანუჯელი და აგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდა-
იცვალა მძა სუმბატისი... და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რო-
მელ დაშოეს ამათ ქვეყანასა, მოისრნეს უოველნი სიკუდილითა ჰატიმ-
რობასა შინა» (მარიამ დედ. უარ. 353). ასეთის უღმობელოებითა და გულ-
ქვაობით იმსხვერპლა ამოდენა მახლობელ ნათესაუების სიცოცხლე სა-
ხელმწიფოს გაფართოებისა და ერის გაერთიანების გულისათვის მეფე
ბაგრატმა.

აკი თავის გულისნადები აისრულა კიდევ; მეფე ვამლიერდა, დიდ საბ-
რმანებლის ბატონად განდა და მოსახლურე სახელმწიფოებზედაც ძლი-
ერი გავლენა ჰქონდა. ბაგრატონთა გვარის შემატანე ამ მხნე და გა-
ბედულ მეფეზე, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებით ამბობს: «დაიპურა უოვე-
ლი კავკასია თვითმპეობელობით ჯიქეთიდან ვიდრე გურგანამდე, ხო-
ლო აღარბაგანი და შირვანი მოხარკე ეო, სომხითის ხელმწიფებითა ნე-
ბიერად განაგებდა, მეფე სწარსთა თვის მეგობრად და ერთგულ ეო სიბ-
რმნითა და ძლიერებითა თვისითა უფროს სახლეუელთა თვისთასა»...
(*idid.* 352).

ასე შეაერთა სახელოვანმა ხელმწიფემ ერთ დროს განცალკევებული
და ზოგჯერ ურთიერთის მოწინააღმდეგე ქართველ მოღგმის ტომების სა-
მეფოები. ასე შეითხზა და დამეარდა აგრეთვე ქართველ მეფეთა ჩვეულებ-
რივი სახელწოდება «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა
და კანთა» და სხვა და სხვა. ამ სახელწოდებაში საუცხოოდ გამოინა-
ტება საქართველოს თანდათან გაერთიანების ისტორია და ის ნიადა-
ვი, ის საფუძველი, რომელზედაც საქართველოს ხელმწიფის უფლება
იყო დამეარებული. ეს ნიადაგი და საფუძველი ადგილობრივი და ტო-
მებრივი განცალკევება და კერძობა განლაგათ. საქართველოს სამეფო
გვარი, მაშინაც-კი, როცა მთელი კავკასია მას დაპეობილი ჰქონდა, შე-
ერთებულ, ეროვნულ სახელმწიფოს მბრმანებლად ითვლებოდა და სა-
მეფო საეადარი თბილისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც-კი მათ საზოგა-
დოდ «აფხაზთა მეფეებს» ემახოდნენ; ასე ემახიან მათ, სხვათა შორის,

არაბებისა და სხარსულეების ისტორიკოსებიც. ეტყობა, მაშინდელ სასო-
ვადოებს კარვად ახსოვდა, რომ თავდაპირველად საქართველოს მეფე-
ები მხოლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდნენ. წარმოიგვიხეთ, მეთორ-
მეტე საუკუნის უმაღლესმა სახელმწიფო მდიურებმა და ჰოლიტიკურ-
მა ხანგრძლივმა ერთობამაც-ვი ვერ გადაქარწყულა სამუდამოდ სათქმო ვან-
ცდალკეებისადმი მიდრეკილება. დროგამოშეებით ამგვარი ვერძობის
გზნობა და ზრთვინციადურ განცდალკეების წაღლი თაჲს. ამოჭყოფდა
და თავისს უკლთან სავოჲს ვამოიტანდა ხოლმე. ქართველმა ერმა თავ-
ის ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრების განმავლობაში დიდი მღვ-ღო-
სე მქალაი ამ განცდალკეების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. დიხნც. უნა-
ყოფოდ არ ჩყოფილი ამ სახელთჲს მოღვაწეობას. ბევრს მამულიძვილს
უმუშაჲსი თაჲსამოღებითა და ერმა სიკვარულით განსწავლულს, რომ
თანამომკვების ერთვსული თვითმქმცნება ვაჲლიძებისა და მკვდარ სი-
აღუჲსე დაჲქმარებისა. ამ საკითხის შესწავლა სჲს ესლანდელ კვაჲის
საჲსან არ ქმცნება ზირდანი და ამის ვამო აქ ამსხე ჯანბრავს არ და-
ვოწკობი. მთა უმკვცს. რომ ამ საკითხის შესხე სჲს ცალკე ვამოკ-
ლუჲა (ქართვსულ თვითმქმცნების ისტორია საქართველთაში) ვვაქს
დამსაჲრუჲი.

ესლან-ვი აღმრულ თემისადვის სწორედ ამ ზრთვინციადურ განცდალ-
კეების მიდრეკილების შესწავლა საჭიროა: საკმაობია ვაჲისსხიოთ. რა
მედვარ წინააღმდეგობას უწევდა ვახელობა საქართველოს მეფეებს მა-
თის ვაჲრთობის წაღლის ვახსოწციჲლების დროს. რომ თვალწინ
განკვრთების მიდრეკილების მდიურება ნათლად წარმოგვიდგეს; ვან-
დაიცვალა თუ არა 1012 წელს ბავრატ მეფე და ტახტზე მისი მცირეწ-
ლოჲნი მკილი ვიორგი ავიდა. მაშინვე «ვანდგა ამას ქვეენასა ჰერო-
კახეთისა (მწინაჲნი) და ჯადრობითა ახსაურთა მჲჲერთბილ იქმნეს ერის-
თაჲნი; მათ ქვეენად კუჲლადვე ეუფლნეს მათნი უჲაღნი, რომელთა ზირ-
ველ აქუნდა იგი» (მარიაჲ დედ. ვარ. 353—4). ჰერო-კახეთის ახსა-
რობამ, ეტყობა, ვერ შეიგნო. რა დიადი მნიშვნელობა ჰქონდა სჲს

ეროვნების ძლიერებისათვის საქართველოს გაერთიანებას, და თავისთვის განცალკევება ირჩია. მეფე ისე ილაჯგაწყვეტილი და შვეიწროებული იყო ბიზანტიის კეისრისაგან, რომ ჰერეთ-ვახეთის დაბრუნებისათვის არა სცალდა. ეს ორივე ქვეყანა მეფე ბაგრატ IV-ის დროსაც ცალკე სამეფოს შეადგენდა; ბაგრატი იმისიც კმაყოფილი იყო, რომ თბილისის აღების შემდეგ «მოვიდეს კახთა მეფე ვაკე და ერისთავთ ერისთავი გოდერძი და ყოველნი დიდბუღნი კახეთისანი დარბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშვიდობისა მენება» (ქარ. ცხ. 326). სანამ დავით აღმაშენებელმა ჰერეთ-ვახეთი არ შემოუერთა დანარჩენ საქართველოს, მანამდისინ ცალკე დამოუკიდებელ სამფლობელოს შეადგენდა. ამგვარად, ხვენა ვხედავთ, რომ, თუცა ქართველ ერების სხვადასხვა ჰატარა საქუთები თანდათან შეერთდნენ, მაგრამ ეს გაერთიანება მტკიცე და მკვიდრ ნიადეგსე ვერ იყო დამყარებული. როცა საქართველოს მეფე რომელიმე ახალ სამფლობელოს შემოუერთებდა ხოლმე თავის საბრძანებელს, იგი შემწილ ქვეყანაში მართვა-გამკვირვების წესს სრულებით არ ეხებოდა და უფრო ხშირად ეყვლიაუერს წინააღმდეგურად ხუთვებდა ხოლმე; განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ადგილობრივ მეფის მავიერ საქართველოს ხელმწიფე ხდებოდა ქვეყნის ბატონად; ხოჯაერ კიდევ წინააღმდეგ ერისთავთ ერისთავის მავიერ ახალ ხელისუფელსა ნიძსხვად ხოლმე საქართველოს მეფე, ახე მოიქცა, მაგალითად, ბაგრატ III, ვახეთი რომ დაცირა და თავის საბრძანებელს შემოუერთა, ერთი ხატეკით, მასინ უამრე ზირებსა სცვლიდნენ ხოლმე, და ვამკვირვების წეობილუბბა ითი ქისი არც როდის ხელს არ მიაჯარებდნენ ხოლმე. იმ დროს ჯერ კიდევ კარვად მკნებული არა ჰქონდათ, თუ რამდენად საჭიროა ერის უკერთიანებისათვის, რომ მთელ სამეფოში თანაბარი და ერთნაირი დამკნებულება ხუთეუდეს ხოლმე; ამახ ცხადად შემდეგ მავალითიდანაც დაინახავს ადამიანი; როცა დავით აღმაშენებელმა თბილისი და მისი მინამოები თავის საბრძანებელს შემოუერთა, მან «თბილისისა და ქართლის ამირა»-ს თანამდებობა არ ვაუქმა, არც მის შემდგომად მყოფ მე-

ფეებს მოუსწიათ ეს მოხელეობა, თუმცა ამ თანამდებობის არსებობას მაშინ, როცა დედა-ქალაქი საქართველოს კვლავინდებურად დაუბრუნდა, აღარავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, იმიტომ რომ საქართველოში უძველესს დროიდანვე ქართლის ერისთავთ ერისთავის თანამდებობა არსებობდა და მეორე მოხელე იმავე ადგილის გამგედ, რასაკვირველია, სრულებით საჭირო არ იყო. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ქართლის ამბრობაც, ქართლის ერისთავობაც კვლავინდებურად არსებობდა და ისედაც რთულ სახელმწიფო მართვა-გამგეობას უფრო მეტად აძნელებდა.

თვით გაერთიანებულ სახელმწიფოს წესწვობილებასაც ცხადად ეტყობოდა სათემო განცალკევება. ადამიანს ეგონება ზირველის შესედვით, საქართველო თითქოს გარვეგნობით არის შეერთებულიო, იგი «სამეფოებს»-საგან შესდგებოდა; მაგ. დავით აღმაშენებელზე შემატინე მოგვითხრობს: «აქენდა უოვლით კერძო მშეიდობა და დაწუნარება სამეფოთა მისთა»-ო (ქარ. ცხ. 379); ამავე ხელმწიფის ზირუთენელობას იგივე აუტორი ამნაირად ახასიათებს: «ეთარცა ღმერთი ჰრჯიდა სამეფოთა თვისთა»-ო (idid. 371), მაგრამ «სლუასა შინა თვისთა სამეფოთასა სიმრავლით სწათათჳს ვერ ადვილად მიემთხუოდინ მომჩივარნი»-ო (idid. 373); თამარ მეფის მამის შესახებ «ქართლის ცხოვრებაში» ნათქვამია, რომ მან «იჴერნა მეფობისა შარაუანდედი შვიდ სამეფოდ განწესებული» (idid. 385);-თამარ მეფის მამის სიკვდილის შემდეგ, შემატინეს სიტუვისამებრ. «შემოკრბა შვიდთავე სამეფოთა დიდებული» (idid. 401) და სხვა და სხვა. ეველა ჴემომოუვანილ მაგალითებიდანა ჩანს, რომ, მაშინდელ შესედელობის თანახმად, სამეფოები ჴერ ისევე არსებობდნენ, თუმცა ისინი ეველა ერთ ხელმწიფეს ემორჩილებოდნენ; უურადლების ღირსია, რომ ისტორიკოსი ჴემოჩამოთუვლილ შემთხვევებში მსოლოობით რიცხვს-კი არა სმარობს, არამედ მრავლობითს, იგი უოველთვის ამბობს სოლმე სამეფონიო, შვიდი სამეფოო, და არა სამეფო. ერთი სიტუვით, საქართველოს სახელმწიფო ცხოვრებაში ცალკე სამეფოები კვლავინდებურად ცოცხლობდნენ. რომ ეს მართალია და გაერთიანებულ სა-

ქართველოს სახელმწიფო წიგნიანობა ადგილობრივ და სათემო განცალკევების წინაშე იყო დამყარებული და მემატიანეს მიერ ნახმარი «სამეფონი» მაშინდელ ცნობების ვითარების ჭეშმარიტი გამოძახებელია, ადვილად დაურწმუნდებით მაშინვე, როცა იმ დროის სახელმწიფო მართვა-გამკეობის წეს-რიგს გავითვალისწინებთ. დავით აღმაშენებლის დროიდან მოყოლებული თამარის სიკვდილამდე, ე. ი. ჩვენი სამშობლოს ერთობისა და ძლიერების უმწვერვალეს ხანაში, საქართველოს თვითურულ «სამეფოში» ცალ-ცალკე განაგებდნენ ხოლმე საქმეებს და არა ერთად, ე. ი. მართვა-გამკეობა საუწყებო წინაშე კი არ იყო დამყარებული, არამედ სათემო წინაშე. მეფე ერთ «სამეფოდან» მეორე «სამეფოში», ანუ ახლომხლო ადგილას გადადიოდა ხოლმე და ვეღვათ საქმეებს ადგილობრივ იმეხნდა და განაგებდა ხოლმე. მაგ. ბაგრატ III-ის შესახებ მემატიანე მოგვითხრობს: «იყო... დღივს და განაგებდა საქმეთა ტაოსსა და ქართლისასაო» (ქარ. ცხ. 304); დავით აღმაშენებელზე ნათქვამია: «ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭვინტამდე და განაგზა საქმენი მანდაურნიო» (idid. 361). შემდეგ მეფე სთველთა «გარდავიდა გეგუთს... განაგო მანდაური უოველი» (idid. 365). როცა დავით აღმაშენებელმა ახლად დაწყო მობილ შირვანის საქმეების მოწესრიგებისაგან მოიცალა, იგი «მოვიდა ქართლად და განაგო უოველი საქმე ქართლისა, სომხითისა» (idid. 366). თამარის დროსაც-კი ამ გუარევე წესი იყო მიღებული: «ქამ ვადვიდიან, მოგვითხრობს ისტორიკოსი, (იმერეთს) და განაგნიან საქმენი მანდაურნი... და მერე ვადმოვიდიან ქართლს, სომხითს და მერმე ვადგიან, მოვიდიან ხარაჯთა ვანმელნი და ალთამარ ქალაქელნი (ქარ. ცხ.-ში შეცდომით «აღმართქალაქია»), ვახაფხულ ვადმოვიდიან სომხითი, მოიდიან ხარაჯა ნახჭევნელთა, — და წარვიდიან კოლას, თავსა არტანისასა და მუნთ მოიდიან ხარაჯი ვარნუქალაქით და ვრზინკით და სხვათა ვარემოთა ქალაქთაო» (idid. 374). ერთი სიტყვით, ჩვენ ვხედავთ, რომ საქმეების მოსაწესრიგებლად მცხოვრებნი კი არ ხადიდნენ თითონ სატახტო ქალაქში, ან არა და ხარაჯას სამეფო მოხელე-

ბი-კი არა ჰკრებდნენ ადგილობრივ და მერე თითონა ვხაზნიდნენ სახელმწიფო სატურტლებში, არამედ მეფე თითონ მიდიოდა და ადგილობრივ არჩევდა ხოლმე საქმეებს, ხარაჯასაც მკვიდრნი იქვე ადგილობრივ მთარმძევდნენ ხოლმე მეფეს, თითქოს სახელმწიფო ცალ-ცალკე სამეფოებისაგან იყოს შემდგარი. ამგვარად, საისტორიო წყაროები გვიჩვენებენ, რომ საქართველოს მეფის სახელწოდება «მეფეთ მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, კახთა და რანთა» საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების უტყუარი გამოძახატეელი იყო და რეალური მნიშვნელობა ჰქონდა.

თავი მეორე

წინა წიგნში ვეცადეთ გამოვეყრკვიო, თუ როგორ განახლდა საქართველოს მეფის უფლება, რომელიც ერისთავობის ნიადაგზე აღმოცენდა, და როგორ შეერთდნენ განცალკევებული სხვადასხვა ქართველ მოდემის ტომთა სამეფოები. ამგვარად, გამოიკვია, როგორ შესდგა ის მეფის სახელწოდება, რომელიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში თვითიველ მეფის მიერ ნაბოძებ სიგელს ამჟღავნებდა ხოლმე. ჩვენ დავინახეთ აგრეთვე, რომ ის ზოლიტიკური ზირობები, რომელთა წყალობითაც მეფის შემთავისმისული სახელწოდება დაიბადა შემდეგშიც, სამეფოს უმჯობესეს ძლიერების დროსაც-კი, ცხადვრებამ ვერ მისწია და ვერ ვააქარწყლა; ამის გამო მეფის სახელწოდებას რეალური მნიშვნელობა არც როდის არ დაჰკარგვია. ცხადია, რაც უფრო მეტად ვაინსიდებოდა და ვაფართოვდებოდა ქართველ მეფეების საბრძანებელი, მით უფრო მეტად საჭირო იქმნებოდა მათთვის მეფობის უფლებებისათვის მკაცრე და მკურნეველი ნიადაგი მთავრებისათ, იმიტომ რომ ქართველი მეფეები, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, თავიანთ ძლიერებისა და უფლების დასამყარებლად ახსაურებს ებრძოდნენ ხოლმე. რაში მდგომარეობდა ეს ბრძო-

ლა, როგორ მიმდინარეობდა იგი და ვის გაუღიმა ბედმა ამ მეტოქეობაში, ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ იქნება დაზარაკი. ესლა საჭიროა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ ამ გამწვავებულ ბრძოლის მოსაგებად მარტო მკლავ-ხმლის ძალა არა კმაროდა. ქართულ მეფეებს კარგად ესოდოთ, რომ ამისთვის აუცილებლად საჭირო იყო სწეობრივი ძალაც. რაში მდგომარეობდა მერე ეს სწეობრივი ძალა? ბრძოლის გასაადვილებლად საჭირო იყო, რომ მეფობის უფლების არსებობის აუცილებლობა და სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა დაესაბუთებინათ. ეს კი არც თუ ძალიან მსუბუქი საქმე იყო: ახალ აღთქმაში ამის შესახებ საუცხოვო წინადადება 'მოიხილება. ზავლე მოციქულის ეპისტოლეში სახელდობრ.

ამ მოციქულის ხიტეუების თანახმად, ბრძოლის დროს ბერ-მონაზონები მეფეს მხარს უჭერდნენ სოფლმე და ეხმარებოდნენ ხან საქმით, ხან კიდევ სულიერ ვაჟუხნით. ტაო-კლარჯეთის ბავრატისთა გვარის ერისთავობის დროსაც-კი მთავრობის ზატევისცემა ღვთისნიერ საქმედ იყო აღიარებული. აი რა ხიტეუებით დალოცა კლარჯეთის მონასტრების დიდმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა ამიტ კურთხევატის შვილები: ვაჟურთხენს ყველანი ზირმან ქრისტეისმან და ყოველთა წმიდათამან: რამეთუ ჭეშმარიტად სამართად არს ხიტევა ესეი: სადა არს ზატევი მთავრობისა, მუნ არს მსგავსება დმერთებისაი». რამეთუ თქვენ ხელმწიფენი უფალ ეგანა დმერთის ქუეყანისა განგებისა» (ს. მარტის გამოცემა ცხოვრება გრიგოლ ხანძთ. **Тексты разыск.** წიგნი VII). მაძახადამე, გრიგოლის ახრით, საცა მთავრობას ზატევა სცემდნენ, იქ სუფევდა ღვთაების მსგავსება; თვით ზეციერმა მამამ განხადა ხელმწიფენი ქვეყნის გამეკებად; ამის გამო მეფეები უნდა ყოფილიყვნენ ხელმწიფენი «ნებითა ღვთისათა»: სწორედ ასეთ წინადადებას ხმარობდნენ სოფლმე ქართული მეფეებიც. მაგალითად, გიორგი მეორე თავის შიო ძლიუმსხადმი ნაბოძებ სიკელს ასე იწუობს: «ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა» (1088 წ. სიგელი, შიომღისტ. საბ. გვ. 13); დავით აღმაშენებელი თავის წყალობის წიგნს ასე-

თისავე წინადადებით იწუებს: «ნებითა ღვთისათა აზხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა» (idid.).

მაგრამ ჩვენმა მეფეებმა ეს არ იკმარეს და თავიანთ უფლებას ღვთაებრივ ძალის მფარველობა და ხელმძღვანელობა მოუპოვეს; საუურადღებოა ამ მხრივ ის, რას ამბობს დავით აღმაშენებელი თავის ანდერძში; «თვით იგი, ბრძანებს სახელოვანი მეფე, ოდეს მარწმუნა მის მიერ განკებულსა მეფობასა, თვისითა რათამე განკებითა არა უღირსმხენელმან შარავანდსა შინა ზატოხსანსა უნატოებისა ჩემისამან აქათვანვე აღიღო ხელი სიტკბოებითა თვისითა განძლებად ჩემდა და თვით მეფე მეფეთაი იქმოდა საჭირველთა უჭირველად: ცხადთა წინააღმდეგომთა გამგეობისა თვისისათა მისცემდა მოსასრველად» (შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 15). ამ საუურადღებო წინადადებიდან ცხადად შეიძლება დანახოს მკითხველმა, რამდენად დარწმუნებული იყო დავით აღმაშენებელი, რომ მეფის უფლება თვით ღმერთმა ზირადად «არწმუნა» მას, რომ ეს მეფის უფლება «მის მიერ», ე. ი. ღვთის მიერ, განკებული და დაფუძნებული იყო, მაგრამ ამას კიდევ არა უჭირს-რა; იგივე ამტკიცებდა, რომ საქართველოს მანდატ-გამგეობაში მას თითონ ღვთაება ესმარება სოლმე, რომ თვით მეფე მეფეთაი იქმოდა საჭირველთა უჭირველად და მეფის გამგეობის წინააღმდეგომთა ანუ იმის მტრებს მისცემდა სოლმე მას «მოსასრველად», იმიტომ რომ თუცა სამეფოს სოლციელად დავით აღმაშენებელი ჰმართავდა, მაგრამ უხილავად იმ მხელ საქმეში მას თვით ღმერთი უძღოდა სოლმე წინ; მაშასადამე, საქართველოს გამგეობა ღმერთსვე ეკუთვნოდა; სწორედ ამის გამო ამბობდა კიდევ ჩვენი სახელოვანი ხელმწიფე «ცხადთა წინააღმდეგომთა გამგეობისა თვისისათა»-ო, ე. ი. ღვთის გამგეობის წინააღმდეგომთაო. ამგვარად, ვინც მეფის გამგეობის წინააღმდეგომი იყო, ის ღვთის წინააღმდეგ მიდიოდა, თვით ზეციერ მეფის მტერი განხლდათ! ასე ფიქრობდა, ამას ამტკიცებდა დავით აღმაშენებელი. მაშასადამე, საქართველოს მეფის გამგეობა ღვთისმიერი გამგეობა იყო. ასეთ შეხედულობის შემდეგ მოსალოდნელიც იყო, რომ

საქართველოს მეფის ჰირაღობა ღვთაებრივ ბუნების პატრონად, თვით
ღვთაებად აღიარებინათ. შემომოუვანილ დავით აღმაშენებლის სიტყვე-
ბის შემდეგ, რასაკვირველია, მკითხველის უურთა სმენას ისე აღარ ეხა-
მუშება და არც ძალიან გაცდლება, როცა მწიგნობართ უხუცესისასა და
ვახირ ჭყონდიდელის სიტყვებს წაიკითხავს: «ღვთისა სწორსა მეფეთ მე-
ფესა თამარს შევეხვეწეთ» (სიკელი 1202 წ., შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 27).
საქართველოს მეფე «ღვთისა სწორი», «სამებისაგან ოთხად თანაღზა-
ვებულნი» იყო, როგორც თამარ მეფის ისტორიკოსი ამტკიცებს (მარ-
იამ დედ. ვარნიანტი. ე. თაუაიშვილის გამოცემა, გვ. 363), ე. ი. სამებას-
თან მეოთხე სახედ, მეოთხე ღვთაებად აღზავებულად, «ერთი სამებისა-
განი აქა კულა სამებისათანა იხილვების თამარ მოსწორებული და აღ-
მატებული» (idid. 398), როგორც იგივე მემატინე ამბობს თავის
თხზულებაში. შესანიშნავი მესოტბე ჩანსრუხამე ამბობს, მინდა «დაუსა-
ბამო თამარ ვსთქვა ნათლად და შედა მისად.

მზეებრ სავანე, სულის სავანე, თანგამწუოდ მისა, სწორად მამისად». (პროფ. ნ. მარრის გამოც. **Тексты и разыск. IV** წიგნ. გვ. 36). ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ, რომ საქართველოს მეფის ჰირაღ-
ნება მთავრობის მომხრე წრეებმა კაადმერთეს, ხოლო მის უფლებას ზე-
ციური ძლიერება და უცოდველობის თვისება მიანიჭეს. რაკი საქარ-
ველოს ხელმწიფეები და მათი თანამოაზრენი ასეთ შეხედულობას და-
ადგნენ, ცხადია, ისინი თავიანთ თავს სრულს თვითმპრობელებად ჩას-
თვლიდნენ და კვისრობის ძლიერების მოხვეჭას მოინდომებდნენ. სწო-
რედ ასეც განლაგთ კიდევ. უკვე 1082 წელს შიომღვიმისადმი ნაბოძებ
წყალობის წიგნში, გიორგი II თავის თავს «ყოვლისა აღმოსავლეთი-
სა და დასავლეთისა თვითმპრობელად» აღიარებს (შიომღ. ისტ. საბ.).

827073

ეს თვითმწერობელობა და ღვთისნებითობა მეფეებისა და მთავრობის მომხრეთა დანის იდეალი და მისწრაფება იყო, ვიდრე სახელმწიფო ცხოვრების უტყუარი მოვლენა. ქვემოთ ვნახავთ ჩვენ, რომ საქართველოს მეფეები ხშირად ისე შევიწროებული იყვნენ სოლმე დიდებულ აზნაურებისაგან, რომ არც თვითმწერობელის უფლება ჰქონდათ შერჩენილი, არც «ნებითა ღვთისათა» ბრძანდებოდნენ სახელმწიფოს ბატონად. ვიდრე ჩვენ საქართველოს მეფის უფლების გამორკვევას შევუდგებოდეთ, აუცილებლად საჭიროა გაკვრით მაინც სიტყვა ჩამოვადგოთ იმ უმთავრესს საზოგადოებრივ დაწესებულებას, რომელზედაც საქართველოს წესწესობილება დამყარებული იყო. ეს დაწესებულება — ნატრონეობა განსაკუთრებით. ის ნატრონეობა, რომელიც შემდეგ ბატონეობად გადაიქცა. ნატრონეობა მთელ სახელმწიფო და კერძო ცხოვრებას თავისებურს მიმართულებასა და ელფერს აძლევდა. სიტყვა «ნატრონი» ქართული არ არის და რომაელების ენისა და სამართლის საკუთრებას შეადგენს.

ჩვენი სიტყვა «ნატრონი» რომაელების **patronus**-ი არის. იტალიაში ნატონის სახელს ისეთ გავლენიან და შემდეგულ ადამიანს დაარქმევდნენ სოლმე, რომელსაც წვრილი ერი, მდებოო ხალხი სასამართლოში მფარველობისა და გადასახადებისაგან თავის დაღწევის გულისათვის მიმართავდა და თავის მამულს გადასცემდა სოლმე. ეს «ნატრონი» მამულის მფლობელებს ნებას აძლევდა თავიანთი მიწებით კვლავინდებურად ესარგებლათ, მხოლოდ კანონიერად მამული უკვე იმ «ნატრონის» საკუთრებად ითვლებოდა. ამისთანა ნატრონობას რომაელები **fundorum partocinia**-ს ეძახდნენ. საღვიანე მარსელიელი, V სუ. მწერალი, ასე კვინატავს მაშინდელ «ნატრონობა»-ის სურათს. წვრილი ერი მფარველობისა და დანაშაულის გულისათვის დიდებულებს მიანდობდნენ თავის თავს; ეველანი, რომელნიც მფარველობას ეძებენ, მთელ თავიანთ ქონებას, ვიდრე მფარველობას მიიღებდნენ, თავიანთ «ნატრო-

ნებს» განუთვისებენ (გადასცემენ) სოლმე; ამგვარად, იმის გულისათვის, რომ მამებმა მფარველობა ჰპოონ, შეილება იმეკვიდრობასა ჰპარგავენ... ასეთია დიდებულითა შველა და ჰატრონობა», **Mignc, Patrologia Lat LLI**, 202), დასძენს საღვინე. ეს რომაელების საზოგადოებრივი დაწესებულება ფრანგებმა და გერმანელებმაც შეითვისეს. უძველესს დროს, IX-X საუკუნემდე საქართველოში სიტყვას «ნატრონი» სრულებით არა ხმარობდნენ; არც ერთ ჩვენ მწერლობის ძეგლში იგი იმ ხანაზე აღრე არ მოიხოვება. ცხადია, მაშასადამე, რომ ეს სიტყვა დასავლეთიდან უნდა იყოს შემოტანილი; მხოლოდ საიდან სახელდობრ — ამ საკითხის გადაწვეტა თითქმის შეუძლებელია. ზირდა-ზირ რომიდან, ან ფრანგებისა და გერმანელებისაგან ხომ ვერ შეითვისებდნენ ქართველები ამ დაწესებულებას. მეტად დიდი ზღვარი ძეგს ჩვენსა და იმ ქვეყნების შორის. რასაკვირველია, დასავლეთით საქართველოზე ეველა ქვეყანაზე უფრო მანლობელი ბიზანტია იყო; მაგრამ იქ ეს საზოგადოებრივი დაწესებულება ისე გაბატონებული არ იყო, როგორც მაკალითად, რომში, საფრანკეთში, გერმანიაში და თვით საქართველოშიაც. ბიზანტიაში მფარველობას მონასტრები ემებდნენ ხოლმე განსაკუთრებით; შეფარებოდნენ რომელიმე გავლენიან ზირს და თავიანთ მამულების საკუთრების უფლებას მათ დაუთმობდნენ ხოლმე. მაგრამ საკითხის გადაწვეტა საშინლად მწელდება იმის გამო, რომ თვით ბიზანტიელები ამგვარ მონასტრის მფარველს «ნატრონს» კი არ ემხდნენ. არამედ «ხარისტიკარს»; სიტყვას «ნატრონი», რამდენადაც ჩვენ ვიცით, ბიზანტიაში არა ხმარობდნენ. რაკი ეს საქართველოს «ნატრონ-უმობის» დაწესებულების უმთავრესად გამომხატველი სიტყვა ბიზანტიაში გავრცელებული არ იყო, მკვლევარს ამის გამო არ შეუძლიან იმ დასკვნას მიემწროს, ვითომც ჰატრონუმობა ბიზანტიის ზედგავლენის წყალობით განხილვიოს საქართველოში. მართალია, ზირად რომაელებსაც ჰქონდათ გავლენა საქართველოზე, ჩვენი სამშობლო ერთ დროს მათ მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ ეს დიდი ხნის (I ს. ქრისტეს წინ

და I ს. ქრისტ. შემდეგ) ამბავია, სიტყვა «ნატრონი», როგორც ზემოთ მოხსენებული იყო, მხოლოდ IX-X საუკ. ვრცელდება ქართულ მწერლობაში. ამგვარად, საკითხი გამოურკვეველი გვრჩება; დანამდვილებით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ სიტყვა «ნატრონი» რომაელების ენასა და სამართალს ეკუთვნის და IX საუკუნემდე ქართულ მწერლობის ნაშთებში სრულებით არ მოიპოვება.

ვის ეძახდნენ მერე მაშინდელ საქართველოში «ნატრონის» სახელს? ნატრონი ნიშნავდა კერძო მესაკუთრეს და მფლობელს, მაგ. მიქელ მეძღვიმე, რომელმაც თავის მამულში ციხე ააშენა, თავის თავს ამ ციხის «ნატრონი»-ადა სთვლის (შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 2). კერძო მფლობელისავე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას შიომღვიმის 1250—60 წ. სიგელში, სადაც «მიწის ნატრონი»-ა მოხსენებული (შიომღ. ისტ. საბ. 60). «ქართლის ცხოვრება»-შიც აღნიშნულია «ბუხერის... ციხისჯვარისა და აწვეურისა ციხისა ნატრონი... გვარამ ვოდერძისმე ბუჯის ციხის ნატრონი» (ზ. ჭიჭინაძის გამოც. 326). თამარ მეფის მემატრიანე სახელოვან დედოფლის შესახებ ამბობს, «ნატრონმან ხმელთამან და ზღვისამან»-ო. სიტყვა «ნატრონი» ნიშნავდა აგრეთვე მფარველს, მხრუნველს, ჰირად ნატრონს, მაგ. ატენის ტაძრის XI საუკ. წარწერაში ნათქვამია: «მღიერმან მეფეთ მეფემან ბაგრატ უბრძანეს მიწასა მათსა მირიანს, ნატრონსა ჩემსა, სეფესზუარსა შიდა ქალაქისა აშენებანი... ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწუღან მეფობამან მათმან, სასახლენი ადგილნი და საქულებანი მკვიდრად... მირიანს და ემათა მისთა... შევწირე წმიდასა სიონსა ატენისასა... სალოცველად... ჰვიანმცა უკუნისამდე მღიერნი მეფეთა მეფე ბაგრატ სევასტოსი და მე მათი გიორგი კურაპალატი და სალოცველად მიწისა მათისა გამზდელისა ნატრონისა ჩემისათვის» (Brosset, Voyage VI, 22). ამ წარწერაში, რასაკვირველია, ჰირად ნატრონობაზე, ჰირად დამოკიდებულებაზეა ლაპარაკი; ამას ამტკიცებს სიტყვები «გამზდელისა ნატრონისა ჩემისათვის». ეს წარწერავე გვიჩვენებს, რომ მამულის შემწირველი მირიანის «ემა» ეოფილა; ამნაირივე ემები მირი-

ანს, როგორც ეტუობა, რამდენიმე კიდევ უნდა ჰყოლოდა, ამიტომ იქნება წარწერაში ნათქვამი «ემათა მისთა»-ო, მრავლობითი რიცხვი და არა მხოლოდობითი. სიტყვა «ემა», რომელსაც ჩვენში ამგვარ ზირად და უფლებრივ დამოკიდებულების აღსანიშნავად ხმარობდნენ ხოლმე, წარმოდგარია სიტყვისაგან «ერმა», რომელიც ნიშნავს ბავშვს, ჭაბუკს. ეს სახელწოდება გვიჩვენებს, რომ «ემების» ზირადი უფლებები უნდა შესლული უოფილიყო. წარწერაში მოხსენებულ ძირიანსაკუთ უველა შემლებულ ახნაურებს ემები ჰეავდათ ხოლმე. მემატიანეს სიტყვებიდანა ჩანს, რომ ომის დროს ამ ჰატრონებს ემები ამალასაკუთ თან ასლდნენ ხოლმე; იხარებდეს, ამბობს მაგალითად იგი, «ვითარ მჰოვჩენლი... ჰატრონი ემისა და ემა ჰატრონისა» (ქარ. ცხ. 389), ან კიდევ «უსწრობდა ჰატრონი ემისა და ემა ჰატრონისა» (idid. 417). ერთი სიტყვით, მასლეებიდან ცხადადა ჩანს, რომ ჰატრონეობა მაძინდელ საქართველოს სოციალურ და ქონებრივ წესწუობილეების გამომხატველია.

მაგრამ იმავე დროს «ჰატრონეობა»-ს სახელმწიფო წესწუობილებაზედაც დიდი გავლენა ჰქონდა, სახელმწიფო წესწუობილების გამომხატველიც იყო. ეს იქიდანა სჩანს, რომ სიტყვა «ჰატრონი» მართო კერძო მესაკუთრეს და მფარველს კი არა ნიშნავდა, ე. ი. მართო ცხოვრების სოციალურ და უფლებრივ განწუობილებათა დამახასიათებელი კი არ იყო, არამედ მეფესაც, ხელმწიფესაც ნიშნავდა, მაგალ. როცა მემატიანეს სურს გვაცნობოს, რომ მწიგნობართ უხუცესი კიორგი ჰკონდიდელი მეფე დავით აღმაშენებელთან იყო ერთად აღზრდილი, იგი ამბობს: «თანაღზრდილი ჰატრონთანაო» (ქრ. ცხ. 358), ან არადა «თანა აულვა აღზრდილი სიერმითავანთა ჰატრონის მსახურებათა» (ქრ. ცხ. 359). მეორე ისტორიკოსიც «ჰატრონს» მეფის მაგიერ სძირადა სმარობს ხოლმე, მაგ. იგი მოგვითხრობს, ძლეკამოსილ თამარ-მეფის ლაშქარი ბრძოლის ველიდან დაბრუნდა და «მოვიდეს წინაჰე ჰატრონისა ღვთიეგანათლებულისა»-ო (ქარ. ცხ. 415). სხვა ადვილას იგივე მემატიანე ამტკიცებს, რომ «არცა მველთა კამთა შინა და არცა ასლთა სადამე სმე-

ნილ არს, უკეთუ საჯამე ქმნილ იყოს ნებსით ანუ უნებლიეთი განდგომილება მეფეთა დაწოებითგან სოფლისათ არა სადა ვის უნილავს თუმა ცა წარმართებოდეს, ანუ გამარჯვებოდეს ჰატრონთა ზედაო» (ქარ. ცხ. 427). ეველა ზემომოყვანილ და სხვა კიდევ მრავალ მაგალითებიდან, რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა, ცხადად ჩანს, რომ სიტყვა «ჰატრონი» მეფესაცა ნიშნავდა. მაგრამ, როგორც ჰატრონი ერთსა და იმავე დროს მესაკუთრეს, მფარველს და მეფეს, ანუ ხელმწიფესა ნიშნავდა, თავის მხრივ სიტყვა «ემა», ანუ «მოემე» ქვეშევრდომსა ნიშნავდა, თუნდა ეს ქვეშევრდომი დიდებული აზნაური და მოხელე ბრძანებულყო. მაგალითად, თამარ მეფის მემატიანე თამარის მომხრე დიდებულების შესახებ ამბობს: «მიეცა ძლევა მოემეთა თამარისათაო» (ქარ. ცხ. 429). სხვა ადგილას იგივე ავტორი მოგვითხრობს: «მოვიდეს მოეგებნეს წინა ფანასკერტელი ზაქარია და მინიელი, კალმახელნი, ემანი კარგნი, ჰატრონთაგან შეუქალებულნი»-ო (ქარ. ცხ. 432). ცხადია, რომ ორივე შემთხვევაში ემანი, ანუ მოემენი ქვეშევრდომებსა ნიშნავენ, ე. ი. სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენას ახასიათებენ, რომ სიტყვა «ემანს» «ჰატრონი»-სავით ზოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა და სახელმწიფო ცხოვრების დამოკიდებულებათა გამომხატველი იყო, ნათლად შეიძლება დაეინახოთ შემდეგ კარემოებიდან: ჩვენი მემატიანენი ათაბაგსა და შირვანშაჰს, რომელნიც საქართველოს მეფის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ, თამარ მეფის «ემანს» ემახიან (ქარ. ცხ. 448). ამ შემთხვევაში სიტყვა «ემა» დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნოების განმავლობაში ძალიან გავრცელებულ სახელწოდებას *vassus, vassalus* (ვასსუს, ვასსალუს) ეთანასწორება. ამგვარად, ეველა საისტორიო საბუთებიდან ნათლად მტკიცდება, რომ ჰატრონიეობა ერთსა და იმავე დროს სოციალურ ცხოვრების დამახასიათებელი იყო, სახელმწიფო ცხოვრების წესწობილებიდან: ჰატრონი — მეფესაც ნიშნავდა, მესაკუთრეს, მხრუნველსაც; მოემე, ანუ ემა — ქვეშევრდომსაც დაერქმეოდა ხოლმე, ემანსაც. ერთის სიტყვით, კერძო და სახელმწიფო ცხოვრების

მოვლენანი და დაწესებულებანი ერთი ერთმანეთზე იყვნენ გადაბმული და შედუღებული, თითქოს სახელმწიფო წესწებობილება საქართველოში კერძო ცხოვრების განწებობილების «ნატრონემობა»-საგან უოფილიოუს წარმომდგარი. ერთ დროს მინც ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების ღერძს სწორედ ეს ნატრონემობა შეადგენდა. ამ მხრივ საუურადღებოა ამოტ კურანა-წალატის მოქმედება თავის ახალ სამფლობელოში შავშეთ კლარჯეთში; მემატიანე მოკვითხრობს, რომ «ხევი შავშეთისა უშენებულ იყო მაშინ გარეშე მცირეთა სოფელთასა, რამეთუ ქამთა სწარსთა უფლობისასა აოხრდა... კვალად შემდგომად მისსა სლვამან სალმობისამან მოაოხრა შავშეთი და კლარჯეთი და მცირედლა დაშთნეს კაცნი ადვილ ადვილ, სოლო დაშთომილთა მათ მკვიდრთა შავშეთისათა შეიწინარეს იგივ სინარულითა და სიყვარულითა და დაემკვიდრა მუნ და მისცა ღმერთმან გამარჯვება და ახელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთსა ზედა და მან სოფელნი ზოგი იეიდან საფასით და ზოგი ოხერი აღაშენა და განამრავლა სოფლები კურანაწალატმან ქვეყანათა მათ შინა» (სამი ისტ. ქრონ., სუმბატის ქრონ. 52). ეს ნატარა ნაწვეუტი მაშინდელ საზოგადოების ცხოვრების სურათს საუცხოოდ გვინატავს; ამოტ კურანაწალატი, როგორც მემატიანე მოკვითხრობს, აოხრებულ ქვეყანაში მისულა და სწარსეთის განადგურებისა და შავი ჭირის მუსრისაგან გადარჩენილ ადვილობრივ მცხოვრებთ იგი სინარულით მიუღიათ; სოლო მისი უფლება და მფარველობა ნებაყოფლობით შეუწინარებიათ; ამოტი მათ მფარველობას გაუწევდა, დაიცავდა განსაცდელისაგან, მცხოვრებნი-კი თავის მხრივ მის უფლებას დაჰებულდნენ და ამით, რასაკვირველია, ზირადი თავისუფლება შეეზღუდათ და დამოუკიდებელ მკვიდრთ ბატონი გაიჩინეს; ამას ლათინურად **fundorum patrocina** ერქვა, ქართულად კი შვიმლება «შეწინარებული ნატრონობა» დაუძახათ. ამავე დროს, მემატიანეს სიტყვით, ამოტს ზოგი სოფლები ფასად გაუეიდნია, ესე იგი, ზირად კერძო საკუთრებად განუთვისებია და ზოგი კიდევ ოხერი მიწები და ნასოფლარები, რომელნიც მის საწატრონო საკუთრებას შეადგენდნენ, აღუდგენია

და გაუქმებია საქართველოს სხვა ადგილებიდან გადმოყვანილ ხალხით, ამგვარად, აშოტს თავისუფალი და ცარიელი მიწები მათთვის უწეალობებია; ასეთ საქციელს რომაელები **beneficia**'-ს ეძახდნენ, ხოლო ქართულად შეიძლება წეალობითი პატრონობა» დავარქვათ სახელად. ამნაირად, ზემომოყვანილ მემატიანეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ აშოტის სახელმწიფო უფლება **fundorum patrocina**'-სა და **beneficia**-ზე იყო დამყარებული. ანუ ქართულად რომ ვსთქვათ, «შეწინარებულ და წეალობით პატრონობაზე», ერთი სიტყვით, კერძო უფლებბრივი თვისება პქონდა. საქართველოს სამეფო მთლიანად პატრონუმობაზე იყო დაფუძნებული: როგორც მეფე თავის დიდებულ ქვეშევრდომებ-მომკმეების» პატრონად ითვლებოდა, ისევე თავიანთ მხრივ ეს მეფის ემები საკუთარ ხელქვეითების პატრონებად ითვლებოდნენ, ხოლო ხელქვეითნი, როგორც ჩვენ ზემოთ მოყვანილ ატენის წარწერიდან დავინახეთ, ემებად იწოდებოდნენ; ამ ემებსაც თავიანთ მხრივ საკუთარი ემები პეადათ ხოლმე, რასაკვირველია, ისინი მათ პატრონებად ითვლებოდნენ. ამნაირად, მთელი მაშინდელი საქართველო მეფიდან მოყოლებული უბრალო მდაბიომდე პატრონუმობის უღელში იყო შემბული და ცხოვრების ტვირთს მიეწეოდა; რომ დიდებული მოხელეებიც მეფესავით პატრონებად იწოდებოდნენ, ცხადად სჩანს მემატიანეების თხზულებებიდან; დავით აღმაშენებლის და თამარ მეფის ისტორიკოსები მაგალითად შემდეგ პირებს ასახელებდნენ: ვუსან «პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა» (ქარ. ცხოვ. 426), ვარდან დადიანი «პატრონი ორბეთისა და კაენისა და ლიხთიქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქონებისა» (ქარ. ცხ. 426), მხარგრძელი «პატრონი ლორისა» (ქარ. ცხ. 431), აფრიდონ «თმოკვისა და სხვათა ცინეთა პატრონობითა აღზეებული» (ქარ. ცხ. 408), იოანე ვარდანისძე «პატრონი ვავისა» (ქარ. ცხ. 428) და მახე «პატრონი კაიწონისა» (ქარ. ცხ. 428).

თავი მეოთხე

რის უფლება ჰქონდა საქართველოს მეფეს და რა საქმეებს განაკუბ-
და ხოლმე იგი? მეთორმეტე საუკუნეში ჩვენი მეცნიერები იტყობდნენ ამა-
ზე «რაოდენი საქმენი ეთხოებიან მეფობასა»-ო? რასაკვირველია, ამ სა-
კითხის გადასაწყვეტად ეველას ის ეძვობინებოდა, ამის ზასუნი იმდრო-
ინდელ თხზულებებში ამოგვეკითხა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენ
დრომდე არც ერთ ისეთ ქართულ თხზულებას არ მოუღწევია, სადაც სა-
ქართველოს მაშინდელ სახელმწიფო წესწესობილებზე იუოს ლაპარაკი.
მართალია, თუცა ჩვენ არავითარი ზირდანირი ცნობები არ მოგვეპო-
ვება, რომ ამგვარი თხზულებები ოდესმე ქართულად დაწერილიყოს, მაგ-
რამ ერთი ვარაუდია ნებას ვკამდევეს ვიფიქროთ, რომ ეს ასე უნდა უო-
ფილიყო: მაშინდელ ჩვენ მეზობელ ერებს სწარსულებსა და განსაკუთ-
რებით არაბებს დიდი მწერლობა ჰქონდათ თავიანთ სახელმწიფოთა წეს-
წესობილებისა და მოხელეთა უფლების შესახებ; სწარსულად დაწერილ
კამოკვლევის «სიასეტ ნამე»-ს ავტორი ნიზამ-ულ მულკი ჩვენ სახელო-
ვან მეფის დავით აღმაშენებლის უფროსი თანამედროვე იყო; ცოდნით და
მწერლობით მაშინ ქართველები თავიანთ მეზობლებს თითქმის არაფრით
არ ჩამოუვარდებოდნენ, ამიტომ მოსალოდნელია, რომ ჩვენშიაც უოფი-
ლიყო კავრცელებული სასჯულთმეცნიერო კამოკვლევათა წერა, —
სხვადასხვა თხზულებები საქართველოს წესწესობილებისა და კანონმდებ-
ლობის შესახებ. ჩვენი ძველი მწერლობა ძალიან ნაკლებად არის შეს-
წავლილი, ამიტომ შესაძლებელია ოდესმე ამგვარი თხზულებები აღმოჩ-
ნდეს კიდევ. მანამდისინ-კი მკვლევარი იძულებულია მაშინდელ საისტო-
რიო მასალებს და მთავრობის მიერ გამოცემულ სიგელებს მიჰმართოს:
იქაც საკმაო და საუურადღებო ცნობების ზოვნა შეიძლება. დავით აღ-
მაშენებლის მემკვიდრე მავალითად ერთ საუჭხოვო ცნობას შეიცავს მე-

ბელნი: კიდეთაჲრობანი, სამეფოსა წუნარობისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მთავართ ზაკვისა ცნობანი, მხედართა განწყესებანი, საერთოა შიშნი, სახელოთა და საბჭოთა სჯანი, საჭურჭლეოთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხვევანი და ზასუნნი, მეძღვნეთა ჯეროანნი მისაგებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წრთუნანი, მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი, მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყვისნი მოკითხვანი, სწათა დაწეობანი და ღონიერნი მიმართებანი, და რაოდენნი ვინ აღმოწუნეს სიტყვითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთასა» (ქარ. ცხ. 371). ეს შესანიშნავი ნაწივეტი გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქართველ განათლებულ საზოგადოებაში სჯაბასი ჰქონიათ სოლმე სამეფოს წესწეობილების სხვადასხვა ძირითად საკითხების შესახებ, იმაზე, თუ «რაოდენნი საქმენნი ეთხოებიან მეფობასა, რაოდენი მართებანი და განსაკებელნი». მაგრამ მემატიანეს სიტყვები აგრეთვე ცხადად ამტკიცებს, რომ საქართველოს მეფეები «მართებანი» და «სათხოარნი საქმენი», ანუ მეფეთა უფლება და მოვალეობანი მაშინდელ ისეთ განათლებულ და ნასწავლ მწიგნობრებს, როგორც მაგალითად დავით აღმაშენებლის მემატიანე იყო, ჯერ კიდევ სავსებით გამოტყვევული არა ჰქონდათ. ეს გამოურკვევლობა ისტორიკოსის სიტყვებს ნათლად ეტყობა: «ვინ აღრაცხნის რაოდენნი მართებანი და განსაკებელნი ეთხოებიან მეფობასა»-ო, გაცდებული კითხვობს ჩვენი მემატიანე და კაცი ამ კითხვის კილოზევე შეატყობს, რამდენად დარწმუნებულია იგი, რომ მეფობის ეველა განსაკებულ საქმეების ჩამოთვლას ვერაუინაც ვერ შესძლებს. ისტორიკოსი თითონაც ცდილობს, აღსუსხოს საქართველოს ხელმწიფის მართებანი და მოვალეობანი, მაგრამ ბოლოს თითონ გრძნობს, რომ ამ საკითხის გამოტყვევა სავსებით არ ძალუძს და ამის გამო ისევ კითხვობს «რაოდენნი ვინ აღმოწუნეს, სიტყვითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთა»-ო. მაშასადამე, ჩვენი მემატიანეს სიტყვით, მეფის მოვალეობანი უფსკრულსა ჰგავდა, და ვინ უკუნური იქნებოდა, რომ ამ უფსკრულისა ძირი ეპოვნა და სიღრმე აღმოეწყო? ამგვარი მემატიანეს უძ-

ღურება ამტკიცებს, რომ მაშინდელ მეცნიერებს ძალა არ შესწევდატ ცნოვრების მრავალმხრივი და ეოკულდლიური შემთხვევანი რამდენიმე უმთავრესი ერთნაირი ცნოვრების მოვლენად ჩაეთვალათ: ისინი თითო-ეულ სახელმწიფო ცნოვრების შემთხვევას ცალ-ცალკე ასახელებდნენ და, ეტობა, ფიქრდაც არ მოსდლოდოთ რამდენიმე ერთგვარი მოვლენა ერთად დაესახელებინათ; მემატინე მავალითად ზემომოუვანილ ნაწივეტში სხვადასხვა სახელით ერთსა და იმავე საგანზე ლანარაკობს: სამეფოსა წინარობისა ღონენი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, საერთოთა შიში, შემცოდეთა წყალობითნი წურთნანი და მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი. ჩვენთვის ეხლა, რასაკვირველია, ცხადი არის, რომ მთავართა ზაკვის ვაკება და სამეფოს დაწინარებისა და მშვიდობიანობის დასამყარებლად ღონისძიების ნმარება ერთსა და იმავე საგანს, სახელდობრ, სამეფოს ვამკვობას შეეხება; როცა მეფე იმის ცდაში ეოთ თავის სამფლობელოში მეურთობა როგორ ჩამოეგდო. უმწველია იგი «შემცოდე» მემამბონეებს დასჯიდა, ხოლო ერთეულ მოემებს წყალობას ვაუმრავლებდა; ამკვარად, ესეც ვამკვობას შეეხებოდა, ჩვენმა მემატინემ-ვი თითქოს ეს არ იცის. იმავე ნაწივეტში ისტორიკოსი სამ სხვადასხვა ალავას სამსედრო, ანუ სალაშქრო საქმეებზე ლანარაკობს: მავალითად, ლაშქრობათა მცადინეობანი, მხედართა ვანწესებანი, სნათა დაწეობანი და ღონიერნი მიმართებანი: ეველა ეს საზრუნავი სამხედრო საქმეებს შეეხება და ჩვენ ეხლა, რასაკვირველია, თითოეულ კერძო სალაშქრო მცადინეობისა და ვარჯიშობის ჩამოთვლას არ დაუიწეებდით, არამედ აღვნიშნავდით მხოლოდ საზოგადოდ «სამხედრო საქმეებით». იგივე უნდა ვთქვათ საერთაშორისო საქმეების შესახებაც: მემატინე რამდენჯერმე ლანარაკობს ერთსა და იმავე საგანზე, მავალითად: მოციქულთა შემთხვევანი და ზასუნნი, მემღუნეთა ჯეროანნი მისაკებელნი და მოსაკითხავთა შესატევისნი მოკითხვანი. ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ, რომ მაშინდელ მეცნიერთა წრეებში სისნტეტიურ მსჯელობას ჯერ კიდევ საკმარად არა ჰქონდა ფენი მოკიდებული, თვით სახელმწიფო მართვა-ვამკვობის წე-

სიც ვერ იყო ამ მხრივ საკმაოდ განვითარებული. მაშინდელ საქართველოში, როგორც ვეკლვან საშუალო საუკუნოების დროს, შრომისა და მოვალეობათა კანონიერი განაწილება და განსაზღვრა არ არსებობდა.

თუმცა ზემომოყვანილი მეფობის მართებანი და განსაგებელი საქმეები ხეირიანად და თანამედროვე მოთხოვნილებათა შესაფერისად ვერ არის ჩამოთვლილი, მაგრამ მაინც საუურადღებოა, რადგან მაშინდელ ზოლიტიკურ სიბერძნესა და მსჯელობას ახასიათებს. ამასთანავე იმ ნაწილს ვეკლვან საშუალებით მკვლევარს შეუძლიან დაახლოებით მაინც გამოარკვიოს, რა და რა შეადგენდა საქართველოს მეფეების უფლებასა და მოვალეობას; სამ ზემოთ დასახელებულ: საგამგეო, სამხედრო და საერთაშორისო საქმეების გარდა, ხელმწიფის განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა აგრეთვე «საჭურჭლეთა შემოსავალნი», ანუ საფინანსო საქმეები, — «მოძინვართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მართმსაჯულება, — და «სახელოთა და საბჭოთა სჯანი», ანუ საკანონმდებლო (და საგამგეო, რა მხრივ?) მოღვაწეობა. იქ სრულებით მოხსენებული არ არის საეკლესიო საქმეები, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, შემთხვევით იქნება გამოტოვებული მეპატრიანეს ნუსხაში.

რასაკვირველია, მეფეს ზირადად ვეკლვან საქმეების განგება არ შეეძლო. მართვა-გამგეობის ტვირთის განსაადვილებლად მას თანამშრომლები ჰქავდა. ჩვენში მაშინ მეფის თანამშრომლებს «დიდებულ მოხელეებს» ემახდნენ. საგამგეო საქმეები ეკითხებოდა ხოლმე ვაზირს და მწიგნობართუხუცესს, იგი ვეკლვან მოხელეებზე უფრო დაწინაურებული იყო და სამეფო დარბაზის მწიგნობართა უფროსად ითვლებოდა; იგივე მოახსენებდა ხოლმე მეფეს ეკლესიის საქმეებისა და საჭიროებათა შესახებ: ვაზირი და მწიგნობართუხუცესი უეტკველად სამდგელეო ზირი უნდა ეოფილიყო, სახელდობრ, ჭეონდიდელი მთავარეპისკოპოსი; ამგვარად იგი დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნოების სახელმწიფოების კანცლერს მოკვაგონებს. ლაშქრის გამგეობა, მოწეობა და ომიანობის დროს წინამძღოლობა ამირსპასალარის სახელოს შეადგენდა. სახელმწიფოს შე-

მოსავალ-გასავალი მეჭურჭლეთუხუცესს ეკითხებოდა ხოლმე. ეხლა ჩვენ არ შეგვიძლიან საქართველოს სახელმწიფოს მოხელეთა უფლებანი და მართებანი უფრო ვრცლად განვიხილოთ, იმიტომ რომ ამ საგანს ჩვენ დღევანდელ გამოკვლევასთან ზირდაზირი კავშირი არა აქვს. ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ თუცა ზემომოყვანილ ისტორიკოსის სიტყვების თანახმად «მოძმივართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მართმსაჯულება მეფის განსაკებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, მაგრამ საბუთებიდანა სჩანს, რომ მუდმივ ასეთი წესი არა ყოფილა და ერთ დროს მართმსაჯულება მეფის ზირდაზირ განსაკებელ საქმეთა ჯგუფს აღარ ეკუთვნოდა. რასაკვირველია, როცა მემატიანე ამბობს, მეფეს «მოძმივართა მართალნი გამოძიებანი» ეკითხებოდაო, ის ამას ნიშნავს, რომ მეფე უმაღლესს მსაჯულად ითვლებოდა ხოლმე; მისი წამდაუწუმ, წვრილმან საჩივრებით შეწუხება არ იქნებოდა, ამისათვის განსაკუთრებული მოსამართლეები იყვნენ დაყენებულნი. მეფე მაშასადამე უხეხავს მსაჯულად ითვლებოდა; იგი ზირდად ისმენდა გაჭირვებულის საჩივარსა და სათხოვარს და თითონვე სდებდა ხოლმე განაჩენს. მაგრამ მუდამ ასე არა ყოფილა. ძველი წესი დავით აღმაშენებლის დრომდე მოქმედებდა, ხოლო ამ სახელოვანმა მეფემ მართმსაჯულებას ახალი გზა გაუკვლია. დავით აღმაშენებლის მემატიანე ჩვენ სამართლის ამ თვალსაჩინო წარმატებისა და გაუმჯობესების ამბავს ამნაირად მოგვითხრობს: «სლვასა შინა თვისთა სამეფოთასა სიმრავლითა სწათათა და სიძალითა სლვისათა», სწერს ისტორიკოსი, მეფეს «ვერ აღვილად მიემთხვეოდინ მოძმივარნი და დაჭირვებულნი, განაღა ვიეთვანმე რომელთა საჭიროდ უხდის განკითხვა და შეწევნა მეფობრივი, ნუ უკუე და ვინმე აღვიდის ბორცვსა ზედა რასამე გვისა მახლობელსა, ანუ კლდესა, ვინა თუ ხესა, ვითარცა ზაქე, უკეთუ ოდენ ეპოვოს ესე ვითარი საქმე და მუნთ საცნაურ უვის ჭრტინვა თვისი, ამისთვის დაედგინნეს კაცნი მართლიად მცნობელნი და განმკითხვარნი მოძმივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა» (ქარ. ცხ. 373). როგორც ამ შესანიშნავ და მვირფავ ცნობიდანა ჩანს,

ვიდრე დავით აღმაშენებელი ამ ახალ წესს შემოიღებდა, თითონ მეფე უოფილა ზირადად მსაჯულად, მაგრამ როცა სახელმწიფო გაფართოვდა და სახელმწიფოს სამზღვრებმა შესამჩნევლად გაიწია, ცხოვრებაც, რასაკვირველია, გართულდა, სამეფოს მართვა-გამგეობა გაძნელდა. მეფე იძულებული იყო თავისი განთქმული მსნეობა და თავისუფალი ღრო გაერთიანებულ საქართველოს ზოლიტიკურ ძლიერების დამყარებისათვის მოეხმარებინა; ამისთვის-კი სწრაფი ლაშქრობა და მუდმივი სამხედრო სამზადისი და მოქმედება იყო საჭირო. მეფეს, რასაკვირველია, ღრო და მოცალეობა არ ექნებოდა და ამის გამო «მომხივართა» საქმეების გარჩევას ვეღარ მოასწრობდა. მეფე რომ ერთ ალაგას არ ეკულებოდათ ხოლმე, მომხივარნი და მთხოვნელები ცდილობდნენ სადმე ვსაში მანისც დაჭხედროდნენ მას და თავიანთი ჭირ-ვარაში და დარდი შეეჩვილათ: ისინი, მემატინეს სიტყვით, ვსის ზირას ვორაგებზე, ან მალალ კლდეებზე ავიდოდნენ ხოლმე, ან არა და ხის კენწეროზე მოექცეოდნენ. ოდონდ-კი მეფემ როვორმე შეგვამჩნიოს და ჩვენი ამბავი იკითხოსო. ნიჭიერმა და შორსუამსჭვრეტავმა ხელმწიფემ მომხივართა და მართმსაჯულების ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობას ურადლება მიაქცია და საქმის მოწესრიგება დააწირა. რაკი თითონ მეფეს მოცალეობა არა ჰქონდა, ამიტომ ეველა მეფესთან ნაჩივლ საქმეების გამოსამძიებლად და ვასარჩევად მან ახალი დაწესებულება დააარსა, სადაც «გაცანი მართლიად მცნობელნი» დაადგინა; ამიერთვან უხუნაესი მართლმსაჯულება საქართველოში ამათ ეკითხებოდა, ეს მეფის ზირადი განსაგებელი საქმე აღარ იყო; შესამლეებელია მხოლოდ მისთვის უხუნაეს მოსამართლეთა განაჩენი დასამტკიცებლად წარედგინათ ხოლმე.

ჩვენ არ შეგვიძლიან ესლა უფრო ვრცლად განვიხილოთ ის საკითხი, თუ რა და რა საქმეები ეკითხებოდა ამა თუ იმ დიდებულ მოხელეს, იმიტომ რომ ამ საკითხისათვის ცალკე გამოკვლევა იქნებოდა საჭირო, თუ-კი ჩვენ მოვინდომებდით ჯეროვანად შეგვესწავლა იგი, — ავრეთ-ვე იმის გამო, რომ ჩვენ აწინდელ კვლევის საგანთან მჭიდრო კავში-

რი არა აქვს. საქართველოს მეფეს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მრავალი სხვადასხვა საქმეები ეკითხებოდა ხოლმე, მაგრამ მეფის უფლების თვისება რომ უკეთესად გავითვალისწინოთ, უკეთესი იქნება, თუ მეფის თითოეულ განსაკუთრებულ საქმეებს ეხლა თავს დავანებებთ და უმთავრესის საზოგადო საკითხის გამოვსახებას შევუდგებით, სახელდობრ, თუ რა უფლებები ჰქონდა საქართველოს მეფეს სახელმწიფოს მართვა-გამკეობაში, სრული, განუსაზღვრელი თვითმწირობელი ბრძანებობა იგი, თუ მისი მოქმედება ცოტად მაინც შესუღვლილი იყო?

თავი მეხუთე

თითონ მეფეებისათვის რომ ვუკეთხნა, უეჭველია, ისინი დაუყოვნებლივ გვიანახუნებდნენ, «ნებითა და შეწყენითა ღვთისათა» სრულის უფლებითა ვართ აღჭურვილიო; ავი გიორგი II ერთ თავის სიგელში «აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმწირობელის» სახელი უწოდა თავისთავს. ჩვენთვის ამ მეფეთა შეხედულობას ეხლა, როცა მათ უფლების ტემპარტი თვისებისა და სიურცის გამოვსახებას უნდა შევუდგეთ, არსებითი მნიშვნელობა აღარა აქვს; მაშინდელ მეფეების ბრძანება-სიგელები და შემატანეთა მიერ მოთხრობილი ამბები უფრო მიუდგომელ და ზირუთუნელ საბუთებს შეგვძენენ ამ საკითხის გამოსახებად. დიდი ხანია, როგორც სიტუაკასმულ მწირობაში, ისე განათლებულ საზოგადოებაში ერთი ახირებული და შემცდარი აზრია გავრცელებული, ვითომც საშუალო საუკუნოებში და ქრისტეს წინა დროს აზიის ეველა სახელმწიფოში განუსაზღვრელი, სრული თვითმწირობელობა იყო გაბატონებული, ვითომც იქ მეფის სურვილსა და განზრანებას კანონის ძალა და გასავალი ჰქონდა და დაუყოვნებლივ, სიტუკის შეუბრუნებლივ უნდა აეს-

რულებინათ ქვეშევრდომებს. ამისთანა სახელმწიფო წესწობილებას, როგორც მოგვსენებათ, აზიურ დესპოტიის, ანუ აზიურ მტარვალობის სახელიც-კი დაარქვეს. რასაკვირველია, ეველა აღმოსავლეთის სახელმწიფოზე ლაპარაკის ჩამოკლებას ჩვენ ვერ გავბედავთ, მაგრამ საქართველოს ისტორიის შესწავლა და ქვემოთ დაწერილიც, იმედია, საკმაოდ შეარყევს ამ უაღბ და უსაფუძვლო აზრს.

საქართველოს მეფის უფლებათა სივრცის გამორკვევას ჩვენ მისი ტანტზე აბრძანების ზირველ მოქმედებიდანვე შევუდგებით. უძველესი ქართული იურიდიული საბუთები გვიჩვენებენ, რომ ხელმწიფე ტანტზე აბრძანებოდა თუ არა, ეველა დაწესებულებანი და კერძო ზირნი, რომელთაც განსვენებულ მეფეთა მიერ წუალობის, ან კიდევ ბრძანების წიგნები ნაბომები ჰქონდათ, მოვალენი ივენენ ახალ ხელმწიფისათვის მიერთიბათ და საბუთების დამტკიცებას შეჰვედრებოდნენ. როცა მეფე თავის მოემეს ისეთ წუალობის წიგნს აძლევდა სოლმე, რომელიც «სუკუნოდ» უძლელად უნდა დარჩენილიყო, იგი თავის ნაბომებ ბრძანებაში უბტველად ჩაუმატებდა სოლმე: «აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომად ჩუენსა მომავალთა მეფეთა... დაუმტკიცეთ და ნუ უმაღავთ ბრძანებულსა და გავებოვიდსა მას ჩუენსა»-ო (ის. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი, ჟორდანია, ისტ. საბ. შიომღ. 4); ასეთი თხოვნა ეველა უძველესს მეფეთა სიგელებსა აქვს ჩართული (ის. **idid.** მეორე სიგელი ბაგრატ IV, გვ. 9; გიორგი II, გვ. 12; დავით აღმაშენებლისა, გვ. 19 და სხვა). ჩვენამდის სწორედ ერთმა ასეთმა საბუთმა მოაღწია, სადაც მეფე გიორგი II შიომღვიმისადმი წინანდელ მეფეთა ნაწუალობებ უფლებებს უმტკიცებს. მეფე ბრძანებს: «მოვიდეს მღვიმესა ჩუენ წინაშე წმიდა მამა მიქელ და უოველნი მამანი, მკვიდრნი მღვიმისანი და მოიხვნეს სიგელნი მამათა და ჰაპათა ჩუენთანი და დაწერილნი მთავართ უოველთა და ახნაურთა... რათა იგი სიგელნი განუახლენით და დაწერილნი დაუმტკიცენითო» (**idid.** გვ. 10). ამ დამტკიცების და უფლებათა განახლების საბუთის ბოლოს ნათქვამია: «დაიწერა ბრძანებაი და სიგე-

ლი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩემისასა ზირველსა (?) (idid. გვ. 12). რასაკვირველია, შიომღვიმის მამებს გიორგი II-სათვის იმის მეფობის ზირველ წელს იმიტომ წარუდგენიათ დასამტკიცებლად, რომ მათ საბუთებს ძალა და მნიშვნელობა არ დაჰკარგოდათ. ჩაუკვირდეთ ეს-
 ლა ამ მოვლენას და გამოვარკვიოთ, თუ რას მოასწავებს იგი. თუ მე-
 ფეებს საჭიროდ მიაჩნდათ რომელიმე მოემეს მამულს, ან სხვა უფლე-
 ბას რომ უწვალობებდნენ, სიგელში აუცილებლად ჩაემატებინათ სოლ-
 მე შემდგომად მომავალ მეფეების მიმართ თხოვნა, ჩემი ბრძანება და წვა-
 ლობის წიგნი დაამტკიცეთ და ნუ გააუქმებთო, უეჭველია, ისინი დარ-
 წმუნებულნი უნდა ეოფილიყვნენ, რომ მათ მეკვიდრე მეფეებს შეეძლოთ
 წინაპართა ნაბრძანები და წვალობის წიგნი მოეშალათ. რამდენად დარ-
 წმუნებულნი იყვნენ საქართველოს ხელმწიფეები, რომ მათ მოადგილე-
 ებს მათის ბრძანების დარღვევა შეეძლოთ, იქიდანა სჩანს, თუ რა სა-
 შუალებასა ხმარობდნენ სოლმე მეფენი, ოღონდ-კი თავიანთ წვალობის
 წიგნისათვის საუკუნო უქცეველობა მიენიჭებინათ; თხოვნის გარდა ისი-
 ნი სიგელში ეოველთვის ჩაურთავდნენ სოლმე: «უკუეთუ ვინმე, რასაცა
 ეამსა რაიცა გვარი კაცი, დიდი ვინა მცირე ადგეს და ამა ნაქნარსა ჩუ-
 ენსა აქცევდეს, გამცაურისხდების მამაი, მე და სული წმინდაი და ესემ-
 ცა წმინდანი მოციქულნი არიან მსაჯულნი სულისა მათისანი დღესა მას
 განკითხვისასა» (შიომღ. ისტ. საბ. 9. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი).
 ამგვარივე წვეულა-კრულვა ეველა საბუთებში მოიპოვება (ის. შიომღ.
 ისტ. საბ.). მაგრამ, მეფეების აზრით, არც ესა კმაროდა; რომ წვეულას
 გაეჭრა და მომავალში საბუთი ვისმე არ დაერღვია, ამისათვის ისინი თი-
 თოეულ თავიანთ სიგელების ბოლოს მიამატებინებდნენ სოლმე: «თქვენ
 ქრისტეს მიერ... ქართლისა კათალიკოზმან და წმიდათა მღვდელთ მოძ-
 ლუართა დაწერილი ესე ჩუენი დაამტკიცეთ, ვითა წესი არს წვეულანი და
 შერუენებანი დაწერენით ვინცა ოვიქციოს და შვიცვალოს»-ო. (ბაგრატ
 IV-ის სიგელი. 1058 წ. idid. 4). ასეთივე თხოვნა ჩართულია ბაგრატ
 IV მიერ. სიგ. idid. 9: გიორგი II 1072 წ. სიგელში, idid. 12; და-

ვით აღმაშენებლის ანდერშში, **idid.** 19). კათალიკოზებიც გულმოდგინედ ასრულებდნენ ხოლმე მეფეთა თხოვნას; აი, მაგალითად, როგორა სწეველის და შეახვეწებს მეფის სიგელის უარისმყოფელთა და გამაუქმებელთ გიორგი კათალიკოზი: ვინც ბავრატის სიგელს დაარღვევს, «მრისხნამსცა მამაი, მე და სული წმიდაი, ღვთისმშობელი, კრულმცა არიან დაუსაბამოისა უფლისა სიტყუითა, ათთორმეტთა წმიდათა მოციქულთა მადლითა. ექესთა კრებათა მადლითა, ხუთთა ჰატრიარქთა ჯუარითა, წმიდისა დედაქალაქისა და ისუეტს ცხოელისა მადლითა, ჩემ გლახაკის ჯუარითა გაუსხნელად სულით და ხორციით ამას უოფასა და მას საუკუნესა არსმცა ნაწილი მისი იუდასთანა ისკარიოტელისა და უოველთა მწვალებელთა და უფლის უარისმყოფელთა თან შერაცხილი»-ო (ისტ. საბ. შიომღ. იხილე ასეთივე კრულვა სხვა სიგელებშიაც, **idid.** კვ. 12, 22 და სხვა). ასეთი საშინელი და უსარმაჯარი ცხრაკლიტური კრულვა-შენიშვნება იყო ხოლმე საჭირო, რომ მეფე დარწმუნებული ბრძანებულებით, ჩემი მოადგილეები სიგელს არ გააუქმებენ და არ მოშლიანო. მაგრამ არც ეს უსარმაჯარი წვევლა-კრულვა მშველდად ხოლმე რასმეს. ენლაც-კი აუარებელი საბუთი მონიშნებდა, საცა ნათქვამია, რომ განსვენებულ მეფეთა სიგელი არ დაამტკიცეს და მოშალესო. ამნაირად ეველა ზემომოყვანილ მსახურებიდან ცხადდა სჩანს, რომ საქართველოს მეფეთ მეფის ბრძანებას მნიშვნელობა და განსავალი მხოლოდ მის სიცოცხლის დროსა ჰქონდა, ესე იგი, თითოეულ მეფის ბრძანებისა და განკარგულების მოქმედებას საზღვარი ედო: ეს საზღვარი მეფის სიკვდილი იყო; თითოეულ განსვენებულ მეფის ბრძანებასა და წყალობის წიგნს მხოლოდ მამის შერჩებოდა ხოლმე ძალა და მნიშვნელობა, თუ სამეფო ტახტის მოადგილეები შეიწყნარებდნენ და უქცევდნენ დაუმტკიცებდნენ.

ჩვენამდის ერთმა საურადღებო საბუთმა მოაღწია, რომელიც საუცხოოდ გვიჩვენებს, რა გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდებოდნენ ხოლმე ის ზირები, რომელთაც თითოეულ ტახტზე ახლად აბრძანებულ ხელმწიფისათვის თავის მფლობელობის, ან წყალობის წიგნი დასამტ-

კიცვებლად არ წარუდგენიათ. ეს საბუთი ბაგრატ IV-ის სიგელი განკლავთ: «მოვიდეს ჩვენ წინაშეო, ბრძანებს მეფე, ქუთათის, სახლსა სამკუიდრებულსა ჩუენსა, ესე მამანი მიჯნამოროელნი და მამანი ონიზარნი... და მოიხვნეს სიგელნი ვურგენ ერისთავთ ერისთავისა, ვურგენ მეფეთ მეფისა, ჰანისა ჩემისა ბაგრატ კურაპალატისა და მამისა ჩემისა ვიორგი მეფისა, რომლითა ივი ტყენი და ზღვარნი მიჯნამოროისთვის დაქტიკიცენეს და კრულობით მოწმობანი კათალიკოზთა და მღვდელთმოდურართანი, — და მოიღეს ონიზართა დაწერილი გუარამ მამფლისა (†889), რომლითა მას ტყესა და ზღვარსა მიჯნამოროელთა ერზოდეს და ამათ მიჯნამოროელთა სიგელთა შინა გუარამ მამფლისა დაწერილი, რომელ ონიზართათვის დაუწერია არა სხენებულ იყო არცა დამტკიცებულად და არც ვარდაგდებულად» (შიომღ. ისტ. სბ. 8). ონიზას მონასტრის ბერებს, როგორც ამ საბუთიდან სჩანს, გუარამ მამფლისაგან მამული საჩუქრად მიუღიათ. მაგრამ უთაურობისა და დაუდევრობის გამო თუ სხვა რამე მიხეხით გუარამ მამფლის (†882) სიკუდილის შემდეგ ონიზელ ბერებს თავიანთ წყალობის წიგნი არ წარუდგენიათ ხელმწიფეებისათვის დასამტკიცებლად და ის მამული, რომელიც მათ გუარამ მამფლისაგან ჰქონდათ ნაბოძები, ვურგენ ერისთავთა ერისთავს მიჯნამოროელთათვის გადაუცია. მიჯნამორის მამებს თავიანთი უფლება კანონიერად დაუცავთ. და ეველა შემდგომად მომავალ მეფეებისათვის სიმტკიცისა და მოუძლელობის ხელწერილი, ხოლო კათალიკოზებისათვის კრულობითი მოწმობანი უთხოვნიათ და მიუღიათ კიდევ. მამასადამე მიჯნამოროელნი ამ დავაში მართალნი იყვნენ, ონიზელების საქმე-კი წაგებული იყო. ასეთივე მსჯავრი დასდო ამ საჩივრის განხილვის შემდეგ უმაღლეს დარბაზის კართან მოწვეულმა საბჭომაც. მეფე ბრძანებს: «ხელნი ამათნი (ე. ი. მიჯნამოროელთანი) მრავალნი და მტკიცენი იყუნეს და ჩუენგან მათი ვატყნა არა ჯერ იყო და სულსა მათ ზირველთა მეფეთა ვერ დავიმძიმებდით»-ო (idid. 8). მართალია, მამული საჩუქრად თავდაპირველად ონიზელებმა მიიღეს, მაგრამ რაკი წყალობის წიგნი შემდგომად

მომავალ მეფეებს არ დაამტკიცებინეს, ამიტომ ნახუქარ მამულის მფლობელობის უფლებაც დაჰკარგეს. სასამართლომ მამული მიჯნამორივლთ მიაკუთვნა, ხოლო ოპიზელნიც რომ გულნაკლულნი არ დარჩნენ და დავიდარაბა საბოლოოდ მოისპოსო, ამიტომ იმათაც სხვა მამული ვუბოძეთო, ბრძანებს ბაგრატ მეფე.

ეს საბუთი ცნადად გვიჩვენებს, რანაირად აირ-დაირყოდა და დაინლართებოდა ხოლმე საქმე, თუ რომ წყალობის წიგნს, ან სხვა რაიმე მფლობელობის საბუთს თითოეულ ტანტზე ანლად ასულ ხელმწიფეს არ წარუდგენდნენ დასამტკიცებლად. ამგვარად, იურიდიული საბუთები გვიმტკიცებენ, რომ საქართველოს მეფის უფლებას მხოლოდ მის სიცოცხლის დროს ჰქონდა ძალა და მნიშვნელობა, სიკვდილის შემდეგ კი მართლ იმ შემთხვევაში, როცა მოადგილე დაამტკიცებდა. ეს კარგიობა, რასაკვირველია, თვალსაზიხროდ და არსებითად ავიწროებდა და ზღუდავდა მეფის უფლებას; რამდენად შესლუდული იყო ამ მხრივ საქართველოს ბატონის უფლება, შემდეგი შედარება დაგვანახვებს: თანამედროვე სახელმწიფოებში თითოეულ მეფის ბრძანებას იმ დრომდე აქვს ძალა და მნიშვნელობა, მანამდისინ რომელიმე მომავალი მეფე არ გააუქმებს, მაშინდელ საქართველოში კი მხოლოდ მაშინ ჰქონდა ძალა, თუ თითოეული მოსახლი ხელმწიფე დაამტკიცებდა მას.

თავი მეექვსე

რა უფლებით-ღა იყო აღჭურვილი საქართველოს მეფე სიცოცხლის დროს, სრული თვითმპყრობელი ბრძანებოდა იგი, თუ მისი მოქმედების თავისუფლება როგორმე შესლუდული იყო? მას შემდეგ, რაც სასახელთა გვარის სწარსეთის ხელმწიფეებმა მეფის უფლება საქართველოში მოსწეს «მით ჟამითავან, როგორც ჩვენი შემატანე მოგვითხრობს, ეპურა უფლება ქართლისა აწნაურთა ვიდრე ამათამდე»-ო (მოქცევაი

ქართლ. სამი ისტ. ნრ. 44), ე. ი. ბაგრატიონთა გვარის მეფეების ბატონებადღეო. მაშასადამე, ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლება, რამდენადაც მათ მებატონე სწარსეთის მთავრობა ნებას მისცემდა, ახნაურების ხელში ეოფილა. სამწუხაროდ, ჩვენ ამ ხანის შესახებ ჯერჯერობით მალიან ცოტა ცნობები მოგვეპოვება და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლიან მაშინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ვითარება შეისწავლოს. მემატიანეს აქვს მხოლოდ ერთი გაკვრით ნათქვამი წინადადება, რომელიც საქართველოს ისტორიის ახნაურთა უფლების ხანას ახსნიათებს. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოსს სუმაბტ დავითის მეს ეკუთვნის ეს წინადადება, რომელსაც ოდნავ ზირადი სიმულვილის და მელასეობის კვალი ატუეია; მემატიანე თავმობეზრებული გვაუწუებს: «დაესრულა უფლება ქართლისა ახნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათაგანა»-ო (idid. 44). ჩვენის თემისათვის ესლა საჭირო არ არის გამოვარკვიოთ, თუ რამდენად მართალია ისტორიკოსი: ჩვენთვის ისიცა კმარა, რაკი დამტკიცდა, რომ ვიდრე საქართველოში მეფობა აღდგენილი იქნებოდა, ქვეყნის უმთავრესი უფლება ახნაურებს ეკუთვნოდათ. «ქართლის ცხოვრებიდან» სწანს, რომ შემდეგშიაც, ვიდრე კონსტანტინე აფხაზთა მეფე ქართლს დაეპატრონებოდა «დაიპურობდეს ქართლსა ახნაურნი» (- გვ. 282). ქვეყნის გამგეობა ახნაურთა ხელში ეოფილა. ზემოთ მოთხრობილი იეო, თუ როგორ შეერთდნენ ქართველ მოდგმის ერთა განცალკეეებული ნატარო სამეფოები; მატიანედანა სწანს, რომ გაერთიანება ზოჯერ ნებაეოფლობით იეო ხოლმე განხორციელებული, ხანდისხანაკი მალდატანებითაც. საბუთები გვიჩვენებენ მხოლოდ, რომ მეფის უფლების აღდგენა საქართველოში ერის სურვილისა და მეცადინეობის წყალობით განხორციელებულა. რასაკვირველია, მეფობის დაარსებისთანავე ახნაურობას თანდათან კვლავინდებური უფლება და მოთავეობა ხელიდან გამოეცლებოდა; ეს ამბავი-კი, რა თქმა უნდა, ბატონობას მიჩეეულ უმაღლეს წოდებას არაფრად ეჭაშნიკებოდა, ამის გამო, უეჭველია, გაულენიანი ახნაურობა არც თუ მალიან მოწადინებული იქნებოდა, რომ

საქართველოს ბატონი მეტისმეტად გაძლიერებულიყო. საქმე სწორედ ასეც დატრიალდა. მემატიანე, მაგალითად, გვიამბობს: «გარდმოვიდა ქართლის მეფე ბაგრატ (მე-III), რათა განაგენს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი. მოვიდა და დადგა თიღვას. ხოლო მას ჟამსა აზნაურთა ქართლისათა რომელთამე არა ენება გარდმოსვლა მისი, რამე თუ თვითყოლად გააკებდეს საქმეთა ქართლისათა... იწინამძღვრეს ქავთარ ტბელი, მოვეებნეს ბრძოლად და დაუდგეს თავსა ზედა მოღრისასა. იხილა რაი ბაგრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზახსა სწათა თვისთა, მივიდეს და შეებნეს. იოტნეს ქართველნი, რომელნიმე დახოცნეს, რომელნიმე შეიპურეს და სხვანი კვალად მეოტნი გარდაიხვეწნეს და დაიფანტნეს; მოვიდა უფლის ციხესა... დაეუნა დღენი მცირედნი, განაგნა საქმენი ქართლისანი» (ქარ. ცხ. 302. მზრიაშვილ. ქარ. ცხ. ექ. თაყაიშვილის გამოც. 239). ეს მემატიანეს ცნობა გვიჩვენებს, რომ თუმცა ქართლის აზნაურები მეგობრის აღდგენის წინააღმდეგნი არ იყვნენ, მაგრამ მისი საქმეებში და ქვეყნის გამგეობაში ჩარევა არ მოსწონდათ, — ბრძანდებოდნენ მანდ აფხაზეთში და აქაურ საქმეებს ჩვენებურად მოვაწყობთო. ქართლის აზნაურებს მამასადამე ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების დათმობა არა სურდათ და როცა მეფე ამით ადგილებში გადმოვიდა, შეიარაღებული მეგობრობენ კიდევ. ამ დროიდან იწყება შეუწყვეტელი ბრძოლა ქვეყნის გამგეობის უფლების გამო მეფეებსა და აზნაურთა შორის. სწავრძლივი, სასტიკი, სძირად დაუნდობელი ბრძოლა იყო ეს მეტოქეობის ხანა: სწორედ ამ ბრძოლის ისტორიის გამორკვევასა და შესწავლას უნდა შევედგეთ ჩვენ ესლად. საკვირველია, რომ ჩვენ ისტორიის მეკვლევარებს აქამდისინ არავითარი ურადღება არ მიუქცევიათ ამ ფრიად საინტერესო და საყურადღებო საკითხისათვის.

გარდაიცვალა თუ არა მეფე ბაგრატ III და მე მისი გიორგი ტახტზე აბრძანდა, «დადრობითა» (პერეთ-კახეთის) აზნაურთათა შეპრობილი იქმნეს (ბაგრატის დაეუნებული) ერისთავნი, მათ ქუეყანათ კულადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა აქუნდა იგი» (სუმბატის ქრონ. სამი ისტ.

ქრ. 67). ახნაურნი წინააღმდეგენ საქართველოს მეფეთ-მეფეს მისი უფლების გაძლიერების შესაფერხებლად და თავიანთი წინანდელი მმართველობა ირნიეს. შეერთებულ სამეფოს ჰერეთ-კახეთი ჩამოეცალა, მაგრამ შერჩენილ სამფლობელოებშიაც ახნაურები გიორგის დიდ ერთგულობას არ უწყევდნენ. იგივე მემატიანე მოგვითხრობს, ბერძნების კეისრის ბასილის შემოსევის დროს გიორგი მეფეს უნდოდა უთანხმოება მშვიდობიანად გაეთავებინა, «გარნა ორგერმოვე მსაკვარნი იგი ახნაურნი არა მოეშენეს გიორგის ეოფად ზავისა, რამეთუ არა უნდოდათ მშვიდობაი»-ო (ქარ. ცხ. 313, მარიაშ დედ. ქარ. ცხ. 356). მამაზე უარესი გაჭირვება ახნაურებისაგან იმისმა შვილმა ბაგრატ IV გამოიარა: «ახნაურნი ტაოელნიო», მოგვითხრობს მემატიანე სუმბატ დავითისძე, და ბანელი ეპისკოპოსი (იოანე) და ამითან უმრავლესნი ახნაურნი ტაოსა, რომელნიმე ციხეთა და რომელნიმე უციხონი, ვანუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს კონსტანტინეს, მძასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა» (სამი ისტ. ქრ. 75). ხოლო როცა ერთი წლის შემდეგ საქართველოს ბასილ კეისრის ჯარი შემოესია, და ქვეყნის აოხრება დაიწყო და კლდე-კარს გარს შემოკრტეა, «სადა იგი იეუნეს, მემატიანეს სიტყვეთ, მაშინ ახნაურნი ბაგრატიხნი და ბრძოლა ევეს, გარნა არა დიდად, და ვანდგეს კუალად ახნაურნი და მისცნეს ციხენი, ჩანხუხამან ერისთავმან მისცა ციხე ცუფთისა და თვით წარვიდეს ივინი საბერძნეთს» (idid. 76). ახნაურები იმდენად გატაცებულნი იეუნენ მეფის წინააღმდეგ ბრძოლით, რომ ღალატსაც კი არ ერიდებოდნენ ხოლმე. ამისთანა თავგანწირულ ერთგულებით საბა მტებუარ ეპისკოპოსს, ესრა ანხელ ეპისკოპოსსა და შავშეთის ახნაურებს, რომ არ დაენხათ მეფე, მისი საქმე ცუდად დატრიალდებოდა. საზოგადოდ ბაგრატ IV-ს დიდებულ ახნაურთა წინააღმდეგობისა და ღალატისაგან ილაჯი ჰქონდა გაწვეტილი. ბრძოლა იმდენად გამწვავდა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების ავტორის სიტყვეთ, რომ «აბა-სამენი... კაცნი ძლიერნი და სიმდიდრესა ზედა მკლავისა თვისისაი მოქადულნი და სიმრავლესა ზედა ერისა აღზავებულნი» მეფეს მოსვენე-

ბას არ აძლევდნენ და, წარმოიდგინეთ, ისტორიკოსი ამბობს, «ყოველ-
თა უწეით ჭეშმარიტებით, ვითარმედ შეწყნარებაი მეფისა ეკულუგებოდათ»-
ო (საეკ. მუხ. გამოც. გიორგი მთაწმ. ცხოვრება, გვ. 319). აბაზამეებ-
მა ლაღად მეფის შეწყნობაც-კდ განიზრახეს, განა მეტიღა შეიძლებოდა?
ვინ იუვენენ მერე ეს თავზე ხელაღებულნი აბაზამენი? «ქართლის ცხოვ-
რებიდანა» სჩანს, რომ ერთი ამ ხუთ მმათაგანი ქართლის ერისთავადა
ყოფილა მაშინ (ქარ. ცხ. 323). მაშასადამე, დიდებულ მოხელეთა და აზ-
ნაურთა წრეს უნდა ეკუთვნოდნენ ისინი; ამიტომაც ამბობს გიორგი მთაწ-
მინდელის ცხოვრების ავტორი, «კაცნი ძლიერნი და ასოვანნი»-ო; სო-
ლო როცა იგი ამტკიცებს, აბაზამენი «სიმრავლესა ზედა ერისა აღსა-
ვეებულნი» იუვენენო, რასაკვირველია, ამ დიად აზნაურთა მრავალი მომ-
ხრენი და საკუთარი ჯარი უნდა ვიგულისხმეთ. ბაგრატ მეფემ თითონ
შესწივლა გიორგი მთაწმინდელს, «მრავალ ვჰის ხელმეფო და ვეროდეს
განმემარჯვან»-ო (გიორგის ცხოვ. idid. 319-20). როგორც იყო, ეს
თავგასული აზნაურები მეფემ შეიპყრო და თავიდან მოიშორა (idid.
319). მეორე დაუძინებულმა მეტოქემ და ძლიერმა მოწინააღმდეგემ ლი-
პარიტი-კი მეფეს აჯობა. ჯერ იყო და «მოიუვანა ლიპარიტ დემეტრე მმა
ბაგრატისი, სამეფოდ ბერძენთა მეფისა ლაშქრითა და მეერთნეს სხვანი-
ცა ვინმე დიდებულნი აზნაურნი» (ქარ. ცხ. 324). ლიპარიტი, ეტ-
ეობა, ბაგრატ მეფეს ტახტიდან ჩამოგდებას უპირებდა და მის მავიერ დე-
მეტრეს გამეფება სურდა. ძლივსძლივობით მეფე და ლიპარიტი შერიგ-
დნენ; ბაგრატი იმდენად უძღური იყო, რომ ამ თავის მედვარ მოწინა-
აღმდეგესა და მეამბოხეს ლიპარიტს «უბომა ქართლისა ერისთაობა»
(ქარ. ცხ. 325), იქნება ურჩი აზნაურის გული ამით მაინც მოვივოო.
მაგრამ არც ამ წყალობამ გასჭრა: ლიპარიტი რამდენჯერმე კიდევ აე-
შალა მეფე ბაგრატს და ასეთი დღე დააუენა, რომ საბერძნეთში განიზ-
ვნის მეტი აღარა დარჩა რა. რაკი საქმე ასე დატრიალდა, ვიდრე იყო
ბაგრატ საბერძნეთს, ითხოვაო, მოგვითხრობს მემატინანე ლიპარიტ მე
ბაგრატისა გიორგი მეფედ... მოსცეს იგი დედამან მისმან და დიდებულ-

თა მის ქუეყანისათა, მოივანეს რუისს, აკურთხეს მეფედ და მოივანეს სასრდელად მისსა ლიპარიტუ (ქარ. ცხ. 329). ასე გაიმარჯვა ლიპარიტმა: ბაგრატი ხელცარიელი დარჩა, ხოლო ახალგაზრდა მეფის აღმზრდელად თითონა ბრძანდებოდა ამორჩეული და მეფის და სამეფოს გამკობა, რასაკვირველია, ლიპარიტს ჩაუვარდებოდა ხელში. ეველა შემომოყვანილ ცნობებიდან ცხადადა სჩანს, რამდენად უღონო იყო მაშინ საქართველოს ბატონი და რამდენად ძლიერნი იყვნენ აზნაურები, რომელნიც თავგამოდებით და დაუსოგავად ებრძოდნენ ხოლმე მეფეს. რასაკვირველია, ასეთ მეფეებს, რომელთაც საქართველოს ბატონებისავეთ აზნაურთა წინააღმდეგობითა და ბრძოლით ილაჯი გაწვევტილი ჰქონდათ, არ შეიძლება თვითმწერობელის სახელი უწოდოს კაცმა, თუნდაც რომ თვით მეფეებს ჩვენ ხელმწიფეებსავეთ «აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმწერობლებად აღიარებინათ თავისი თავი. უეჭველია, ამ მეფეების სურვილსა და სიტუქვას მოემენი კანონად არ ჩასთვლიდნენ და აღვილადაც დაარღვევდნენ. ხოლო რაკი აზნაურობა ასე ძლიერი იყო და თავის უფლებას თავგამოდებით იცავდა, მეფეს, რასაკვირველია, არ შემლო სამეფოს გაჭირვებისა, ან სხვა დიდმნიშვნელოვან საქმეების დროს აზნაურების დაუკითხავად რამე გაეკეთებინა; იგი ჯერ იმათთან ითათბირებდა ხოლმე, მერე საქართო სურვილის თანახმად მოიქცეოდა ხოლმე. როცა მაგალითად, გიორგი II ხელჯუქთა შემოსევამ და ქვეყნის დაწითკებამ თავი მოაბეზრა და საშინელ გაჭირვებაში ჩაავდო, მეფემ მებატიანეს თქმით ჰყო განსრახვა დიდებულთა თვისთა თანა და დაამტკიცეს წასვლა სულტანსა მალიქმას წინაშე» (ქარ. ცხ. 346). ხელმწიფემ, როგორც სჩანს, თითონ არ იცოდა რა ექმნა და ამის გამო დიდებულ აზნაურებს დაეკითხა რჩევას.

მაგრამ თუ აზნაურები იბრძოდნენ თავიანთ უფლებათა დასაცავად, არც მეფეები შესცქეროდნენ გულხელდაკრეფილნი: ისინი, რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ, სულ იმის ცდაში იყვნენ, ზურგი როგორმე გაემავრებინათ. თითოეული მეფეთაგანი სხვადასხვა ხერხსა ხმარობდა ხოლმე ამისათ-

ვის; ბაგრატ მესამემ, მავალითად, «ურჩნი თვისნი შესცვალნა დიდებისაგან და ადგილთა მათთა დაადგინა ერთგულნი და მისწრაფედ მორჩილნი ბრძანებასა მათსა» (ქარ. ცხ. 304). მეფემ სუძრობა არ იცოდა და ლალს აზნაურს მალე მოიშორებდა ხოლმე თავიდან, ეს იყო მისი საზოგადო და ჩვეულებრივი წესი; თუ შეამჩნევდა რასმეს, ჯერ, მემპტიანეს სიტყვით, «მცირედ ამხილის უოველთა, ვინ უკუე ზოვის ურჩი და მისსა ადგილსა განადიდნის ერთგული და მისანდობელი თვისი». (ქარ. ცხ. 302) გიორგი მეფე-კი (II) უფრო სიფრთხილითა და გულკეთილობით ცდილობდა თავის მოწინააღმდეგეების გული მოეგო: ისტორიკოსი ამბობს: «უოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა და დაიწუნარა მეფობა თვისი გიორგი მეფემან»-ო (ქარ. ცხ. 311). მეტი ღონე რომ არა ჰქონდა, სხვას რას იზამდა? ცხადია მხოლოდ, რომ მოღალატისა და ერთგულის თანაბარი წყალობა და დაჯილდოება სახელმწიფო ცხოვრებაში გამოუდგვარი საშუალებაა და მართო უძლურ გამგეს თუ მიეტყვება, თორე სხვას არავის; საწყალობევი მუამბოხე აზნაური და ურჩი მოხელე თავისას არ დაიძლიდა და, როცა იმისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა, კვლავინდებულ გზას დაადგებოდა. აკი ასეც იყო ხოლმე, გიორგი მეფის სახელგანმა შვილმა დავით აღმაშენებელმა ეს კარვად შეიგნო და როცა ღიბარტმა მამანაწეული ორგულობა გამოიჩინა, «ინება გაწურთა მისი ამისთვისცა ზეობილ ჰყო იგი ეამ რაოდენმე, რომელი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისისამე და... განუტევა იგი და მითვე დიდებითა ამეოფა და არა შეეცვალა» (ქარ. ცხ. 319). ჩვენა ვხედავთ, რომ უაზრო წყალობის მაგიერ დავით აღმაშენებელი მოღალატეებს საწერობილემში ამოუკრავდა ხოლმე თავსა. მაგრამ ზირველ დანაშაულობისათვის მეფე მაინც თანამდებობას ართმევდა ხოლმე, მაგრამ თუ მოხელე თავისას არ დაიძლიდა და ორგულობას შეამჩნევდა, მემპტიანეს სიტყვით, «იხილა რა მშვიდმან და ღვთივ განბრძობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი მადლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს, მეორესა წელსა კვალად შეიწერა ორ-

წელ ზეობილ ეო და საბერძნეთს ვაგზავნაო» (ქარ. ცხ. 349). მეფე, როგორც სჩანს, მოღალატეთა დასასჯელად საუკეთესო საშუალებად სანეოობილესა სთვლიდა. მიანცდამიანც ამისთანა შემთხვევებში დავით აღმაშენებელი ძალიან მკაცრად არ იქცეოდა და სიკვდილით არა სჯიდა დამნაშავეებს. მხოლოდ სამუდამოდ საქართველოდან განაძევებდა ზოლმე. დავით აღმაშენებლის ზოლიტიკური სიბრძნე და შორს გამჭვრეტელობა, სახელმწიფოს შინაურ საქმეების მოწესრიგების მოღვაწიეობა ჯერ შესაფერისად დაფასებული არ არის. მერე რა დიდი იეო ეს მეფის ზოლიტიკა, რა ღრმა წარსულისა და თანამედროვე ცხოვრების დაკვირვებასა და ცოდნაზე იეო იგი დამყარებული. ისტორიკოსი მოგვითხრობს, დავით აღმაშენებელი დაკვირვებამ დაარწმუნაო, რომ «ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს ზირველთავანვე თვისთა უფალთა, რამეთუ რაქამს ვანდიდნენ, ვანსუქდნენ და დიდება ჰეონ და განსვენება, იწეებენ განზრანვეად ბოროტისა. ვითარცა მოგვითხრობს მეელი მეძატიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი»-ო (ქარ. ცხ. 378). რასაკვირველია, აქ უძალდეს წოდებაზე, აზნაურობაზეა ლაზარაკი. დიან, შესანიშნავმა ხელმწიფემ დაინახა, რომ აზნაურთა აძლა მეფის წინააღმდეგ და ორგულობა საზოგადო მოვლენა იეო და არა შემთხვევითი; საზოგადო მოვლენა იმიტომ იეო, რომ აზნაურები ცდილობდნენ წინანდელი გავლენა და უფლება შეერსინათ კიდევ როგორმე და მეფისათვის კი არ დავთმოთ. დავით აღმაშენებელი ხედავდა აგრეთვე, რომ აზნაურები ერთად იკრიბებოდნენ, ერთად მოქმედობდნენ საქართველოს ბატონის წინააღმდეგ; მეფეს კარვად მოეხსენებოდა, რომ აზნაურებს თავიანთი ჯარი — მოემეები ჰეავდათ და შეერთებულ აზნაურთა ჯარის წინააღმდეგ მეფესაც-კი გაუჭირდებოდა. აკი ამიტომაც მოსდიოდათ მარცხნი მის წინაზრებს გიორგი I, ბაგრატ IV და გიორგი II. ცხადი იეო, რომ თუ მეფეს სურდა თავის მოწინააღმდეგეებისათვის ეჯობნა, ამისათვის საჭირო იეო მუდმივი, ძლიერი და მრავალრიცხოვანი ჯარი ჰეოლოდა დამნაშავებული; საკუთარი ლაშქარი-კი აზნაურთა ჯარის დაუხმარებელივ სამ-

უოფი არ მოეზოვებოდა მეფეს (ქარ. ცხ. 357). თავისი დიადი ზოლი-ტიკური ნიჭი და შორს გამსჭვრეტელობა დავით აღმაშენებელმა სწორედ ამ ძნელ და გაჭირვებულ მღვთმარეობაში გამოიჩინა. თავისი თავის განსამლიერებლად მეფემ ეიფხეთა 50,000 ჯარისკაცი დაიქირავა, განწვრთნა და მუდმივ დამზადებული ჰეავდა საბრძოლველად (ქარ. ცხ. 357-8). უეჭველია, ნაქირავები ჯარი დავით აღმაშენებელმა იმიტომ გადმოიყვანა ეიფხეთაგან, რომ მისი თანამეცხედრე ეიფხეთა მთავრის ქალი ბრძანდებოდა და ნათესაობის გამო მეფეს იმედი ექნებოდა, ერთგულობას გამოიწვევნი და აზნაურებს მხარს არ დაუჭერნო. ქონებრივად ეიფხეთის მფიხსკან იყენენ დამოკიდებულნი და მის წყალობის შემაცქერალნი იყენენ; ამიტომ ისინი უოველთვის სულ იმის ცდაში იქნებოდნენ, ეკებ ბატონის უურადღება დავითსასურითო. აზნაურთა ჯარს-კი, თუნდაც ერთგულ აზნაურთა ჯარი უოფილიყო, სელმწიფე მუდმივ ვერ ენდობოდა. როცა დავითმა ასეთი დახელოვნებული და ერთგული მხედრობა გაიჩინა, მას შეემლო მოწინააღმდეგე აზნაურთა ძალა დამარცხებინა. რაკი დავით აღმაშენებელმა აზნაურთა ორგულობის ოინები იცოდა, ამისთვისცა არა ოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ განსვენებად, ანუ შეკრებად და ქმნად რასამე ესევეითარისა» (ქარ. ცხ. 378); ვაიკებდა თუ არა მეფე, რომ მისი მოწინააღმდეგენი შეკრებისა და შეთქმულობის მოწეობას აწირებდნენ, მაშინვე ჯარით თავს დაესხმოდა და საქმეს ჩაუფუშავდა ხოლმე. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: «არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაქართა შინა მისთა მეოფთა კაცთა, და დიდთა და მცირეთა საქმეთა ქმნილნი, კეთილი ვინა ბოროტი სიტყვა თქმული არა რა დაუფარვოდა უოვლადევე, არამედ რაოდენცა ვის ფარულად ექმნის, ანუ თუ ეთქვის უოველივე ცნად იყო წინაშე მისსაო» (ქარ. ცხ. 374). რასაკვირველია, ამგვარ გულთმისხრობის გამოჩენა მეფეს მხოლოდ ჯაშუშთა დანმარებით შეემლო; როგორც ეტუობა, დავით აღმაშენებელს ჯაშუშები ჰყოლია და ამ მხრივ იგი სელჯუკთა შაჰების ჩვეულებას აჰყოლია (სიასეთნამეში). ჯაშუშების დანმარებით მეფე სწობდა «ორგულობასა და

ზაკვასა და ღალატსაო» (ქარ. ცხ. 374), ამბობს მემატინე; შეატუობინებდნენ თუ არა ისინი, ღავითი უეცრად თავს დაესხმოდა ხოლმე შეთქმულთ და დაწატიმრებდა. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: «ორგულობისა და ღალატის განზრახვისათვის, მრავალნი განწატიებულნიცა იყვნენ»-ო (ქარ. ცხ. 375). ოღონდაც მთელი თავისი ძალ-ღოსე ღავით აღმაშენებელმა ურჩ აზნაურებთან ბრძოლას შეაღია. მეფეს სახელმწიფოს წინაშე იმის ღვაწლი მიუძღვის, რომ აზნაურთა შეერთებულ წინააღმდეგობის დასამხობად მან გარკვეულ, ტაქტიკურ ბრძოლას მიჰმართა და თავის წინაწრებისაღვით გზადანეული არ მოქმედებდა. გარკვეულმა მიზანმა მტკიცე მოქმედებაც შეჰქმნა: მეფე ყოველ ღონისძიებასა სმარობდა, რომ დიდებულ და თავკასულ მოხელეებისათვის თანამდებობა ჩამოერთმია და მათ აღვილას დაბალ წოდების წევრი, ანუ, როგორც აზნაურები ეძახოდნენ, «ვინმე უკვაროსი» დაენიშნა; თანდათან უძაღლესი მოხელეობა მეფის ერთგულ, «უკვარო»-ების ხელში გადადიოდა (ქარ. ცხ. 378). მართალია, მემატინეს სიტყვებიდანა სჩანს, რომ ღავით აღმაშენებლის მოწინააღმდეგე აზნაური მოხელეები მარტო ძალით არ ებრძოდნენ მეფეს და მას ქვეყნის კეთილდღეობის დაძმობასაც აზრალეებდნენ ხოლმე: საქართველო მეტისმეტი მოლაშქრეობითა და ომიანობით წელმოწვევტილია. ყოველთვის ვერ აიტანს ამოდენა ჯარისა და სისხლის ღვრასა. ერთიც ვნახოთ, უბედურება დატრიალდეს და სახელმწიფო დაუძღურდესო, კაიმახდნენ ისინი. ისტორიკოსის სიტყვიდანა ჩანს, რომ ღავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგაც-კი იყვნენ «მაბრალეებლნი მეფისანი, ჯერეთცა ესეოდენ მჭირნედ დამოლაშქრებისათვის და მხედრობათა მისთა განუსვენებელისა მიმოსვლისათვის და ვითარმედ არცა მშვილდი თავს იღებსო მარადის გარდაცმულობისა, არცა ძალი ორღანოსა მარადის განსწიჭულობასა, რამეთუ ჟამსა სმარებისა მათისასა თვითოეული მათი უხმარ იზოვისო» (ქარ. ცხ. 376-7). რასაკვირველია, მეტისმეტი დამოლაშქრების, ანუ მილიტარიზმის მოწინააღმდეგეთა შორის ისეთი ზირებიც ერეივნენ, რომელნიც კულწრფელად ეძღუროდნენ და-

ვით აღმაშენებელს, ქვეყნას ღუშავ შენის დაუსრულებელ ომიანობითაო, რომელთაც მარტოოდენ საქართველოს კეთილდღეობის უანგარო სურვილი აღანარაკებდათ ასე. მაგრამ მემატინეს სიტყვებიდან ცხადდა ჩანს, რომ ამ საბუთით მეფის მოწინააღმდეგე აზნაურებსაც უსარგებლნიათ. მეფის გამლიერება რომ შეეფერხებინათ და თავიანთი წოდებრივი უნიბრტესობა და უფლება შეენარჩუნებინათ, იმათ ვოდება მოურთავთ, დამოლაშქრებისაგან ქვეყნის კეთილდღეობა იღუწებო. ისტორიკოსმა იცის, რა მუცლისტკივილიცა ჰქონდათ იმ აზნაურებს და სახელოვან მეფის მოღვაწეობის განსამართლებლად შესაფერის ზასუსს ამღვეს კიდევ (- idid.). დავით აღმაშენებლის დროს საქართველო გამლიერებული და უსრუნველოფილი იყო როგორც მეზობელთა შემოსევისაგან, ისე აზნაურთა განდგომილებათა და დალატისაგან.

როგორ მიმდინარეობდა საქმე დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ გიორგი III-ის მეფობამდე, არა ვიცით რა, იმიტომ რომ დიმიტრი და დავით მეფეებს საკუთარი მემატინენი არ ჰყოლიათ, ან თუ ჰყავდათ, მათ ნაწერებს ჩვენამდის არ მოუღწევია. თამარ მეფის ისტორიკოსი გაკურთხით ამბობს მხოლოდ, რომ დიმიტრი ზირველის შვილი დავით დალატს და განდგომილებასა შინა მამისა თვისისა (ქარ. ცხ. 395, მარიამ დედ. ვარ. 336) ედო დანაშაულობა»-ო. მემატინეს სიტყვებიდან ჩანს, რომ იმ დალატში მხურვალე მონაწილეობა საქართველოს დიდებულ აზნაურებს მიუღიათ; იქნება მთელი ეს საქმე მათი განზრახული და განხორციელებული უოფილიუოს კიდევ. ისტორიკოსის სიტყვით, დავითის გულისათვის დაისაჯნენ დამისა სამეფოს დიდებულნი რომელნიმე ექსორია ქნით, რომელნიმე სიკვდილით და რომელნიმე განატიკებით» (ქარ. ცხ. 395-ნ, მარიამ დედ. ვარ. 336). რასაკვირველია, ამ მეფის მის განდგომის ამბის შესწავლას ჩვენი თემისათვის დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდან, რომ საკმაო მასალები მოიპოვებოდეს, იმიტომ რომ შესაძლებელია გამოკვერკვია, თუ როგორ გამოიყენეს მეფის შვილის განდგომა დიდებულმა აზნაურებმა თავიანთ ზოლიტიკურ წადილის

განსახორციელებლად. ასეთივე ამბოხება გიორგი III-ის დროსაც მოხდა, როცა მეფის შიშისწული დემნა ბიძას ტახტიდან ჩამოგდებას უპირებდა. ეს ამბოხება მოაწივეს დემნას სიმამრმა ორბელმა, მისმა გვარმა «და ყოველთა ტომთა და მიმდგომთა მათთა, სამცხელთა, ჰერთა, კახთა და სადა ვინ ნათესავი და ნატამალი მოსმენარ მათდა იყო» (ქარ. ცხ. 396, მარ. დედ. ვარ. 386). გიორგი III ერთხანს დიდ განსაცდელში ჩავარდა და დემნასათვის რომ ზოგიერთებს არ ელაღატნათ, იქნება გამარჯვება შიშისწულს დაწინადა. თუმცა, ამ აზრის შესახებ ცოტა მეტი ცნობები მოიხივება, სომეხთა ისტორიკოსი სტეფანოსი ორბელიანიც საგულისხმეო მასალებს ვვამლევს ამის შესახებ, მაინც ამ ამბოხების განხილვასაც გვერდს ავუხვევთ, რადგან საკმაო ცნობები არ მოგვეპოვება და კანდგომის ამბავი ბურუსით არის მოცული. შეიძლება მხოლოდ საზოგადოდ აღვივართ, რომ გიორგი III-ის დროს დიდებული ახნაურები ისე დაშინებული არ იყვნენ, როგორც დავით აღმაშენებლის დროს და უფრო თამამად იქცეოდნენ ხოლმე. მემატიანეს სიტუებიდან სჩანს, რომ მეფე თავისდა უნებურად რამდენჯერმე იძულებული იყო ახნაურთა სურვილს დაჰმორჩილებოდა; მაგალითად, როცა გიორგი მხად იყო ხორანისა და ერაყის სულტანს, რომელმაც საქართველოს ერთი მხარე აიკლო, დიდი ლაშქრით უკან დაეღევნა, რომ წარამარო ტახტალი მოქმდევიინებინა, «წინამდგომ დამანწივევლ ექმნეს დიდებულთაგანნი ვინმე... და არღარა მიუძვეს, მეტყველთა ესრეთ: ვინათგან გაქცეულა სულტანი ყოფილითა სზათა მისთა, სურღარა აღზავებული მკადრებლობა ღვთისაგან ესრეთ ამღლებული», არამედ იყო მიზეზი იგი უმიზეზო, გარნა ვინათგან მეფე ცნობითა ბრძენი და მომსმენი იყო დამორჩილდა (ქარ. ცხ. 391). თუმცა დიდებულთა სიტუებიდან ისე ვამოდის, თითქოს ისინი წამდაუწუმ სისხლის ღვრის წინააღმდეგნი ყოფილიყვნენ და მეფისათვის სულტანის დადევნება იმიტომ დაეძალნათ. მაგრამ იგივე მემატიანე ერთ შემთხვევას გვიაშობს, რომელიც ცხადად ამტკიცებს, რომ დიდებულნი ზირადად ომიანობის დიდი მოტრფიალენი ბრძანდებოდნენ. მემატი-

ანე მოკვითხრობს სახელდობრ, რომ გიორგი მეფე იძულებული იყო უკელა მოსამხლვრე სახელმწიფოებთან ომი აეტყენა, თუმიცა მათ ამ დროს საქართველოსათვის არაფერი დაუშავებიათ, — ჩნუბი აუტეხეს იმიტომ, რომ დიდებულ აზნაურებს ლაშქრობის საღერღელი აუშალათ. ისტორიკოსი ამბობს: «უღონო იქმნეს ლაშქარნი და დიდებულნი ამის სამეფოსანი, მკადრებელთა მოახსენეს ესრედ სახედ: «არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბუვისა». ხოლო ისმინა მეფემან... და ერთსა დღესა შინა დაასკვნეს ზაქმანი ლაშქრობისაო» (ქარ. ცხ. 393). მაშასადამე, დიდებულნი ლაშქრობის წინააღმდეგნი არ უოფილან საზოგადოდ, მაგრამ ჩარხს როგორც უნდათ, ისე ატრიალებდნენ ხოლმე და მეფესაც თავიანთ ნებაზე ათამაშებდნენ; ხოლო ასეთი მდგომარეობა, რასაკვირველია, მეფობის დაუძღურებას მოახწავებს.

თავი მეშვიდე

მრავალი საბუთები, მაშასადამე, ცხადად გვიჩვენებენ, რა გამწვავებული ბრძოლა არსებობდა მათვრობისა და აზნაურთა შორის უფლების გამო და რამდენად შესლუღული იყო ხოლმე მეფის მოქმედება აზნაურთა ძლიერებისა და წინააღმდეგობისაგან. მაგრამ თუ ამ ბრძოლის ვითარებას ჩაუკვირდით, უკბველია შევამჩნევთ, რომ გამარჯვება საბოლოოდ ჯერ არც ერთ მხარეს არ დარჩენოდა; მართალია, ღავით აღმაშენებლის დროს მთავრობამ აზნაურებს აჯობა და ურჩი მოხელეები თავიანთ ქერქში ჩააყენა, მაგრამ დავითის შემკვიდრეები თანდათან უკან იხევდნენ და აზნაურებს ეველაფერს უთმობდნენ ხოლმე. ესეც უნდა სთქვას კაცმა, რომ დიდებული აზნაურები ბრძოლის დროს თავიანთ წინანდელ უფლებათა შენარჩუნებასა ცდილობდნენ და რაიმე ახალი პოლიტიკური პროგრამა და საკითხი, რამდენადაც ეს საბუთებიდან სჩანს, არ წამოუყენებიათ. ასე გამოურკვეველი იყო ეს ხანგრძლივი ბრძოლა თამარ მეფის დრომდე, თამარის მეფობაში-კი ბრძოლამ გარკვეული მიმართულებით

ბა მიიღო და საქართველო ხელმწიფის უფლების შესლუღვამდე მიიყვანა. ჯერ როცა თამარის ტახტზე აუგანას აპირებდა, მაშინვე უეჭველია გიორგი მეფე იმულებული იქნებოდა დიდებული აზნაურები თავის სურვილზე დაეუბლიებინა: წინათ ქალი სამეფო ტახტზე არასდროს არ მჯდარა და ახალ წესის შემოღებისათვის, რასაკვირველია, მარტო გიორგი მეფის სურვილი არა კმაროდა. როცა თამარის ძმა გარდაიცვალა, მაშინ-კი ცხადად გამოაშკარავდა, რა გამოურკვეველ მდგომარეობაში იყო გვირგვინოსანი ქალწული, თუმცა მამამ თავის სიცოცხლის დროსვე აიყვანა იგი ტახტზე და ერთგულება თვითონაც შეჰფიცა და უველა მოქმედებსაც შეაფიცინა, მაგრამ გიორგი III სიკვდილის შემდეგ თამარმა მანც უკან დაიხია და მართვა-გამგეობას თავი მიანება, მანამ არ «შემოკრბა შვიდივე სამეფოთა დიდებულნი, რომელნიცა ღირს იყვნეს განზრახვად და

მიდას რუსუდანს არ მოახსენეს: ანუ ხელჰეოს ხელითა მეფობისა და კურთხევით, კვირკვისოსან ეოფად აღვიდეს და დაჯდეს საუდართა მამათა თვისთასა»-ო (ქარ. ცხ. 402). თუმცა შემატანე ცდილობს ეს უცნაური შემთხვევა გამოაკეთოს, მაგრამ მანც ცხადია, გიორგის სიკვდილის შემდეგ რაღაც ამბავი მომხდარა, რომ ერთხელ ტახტზე ასული დედაფალი ხელმეორედ აუეგანიათ და გაუმეფებიათ. სამწუხაროდ, ისტორიკოსი მხოლოდ ვაკერით იხსენიებს ამ შემთხვევას და მკვლევარს არ შეუძლიან ამის გამოისობით ამ მეტად საუურადღებო მოვლენას ჯეროვანად ჩაუკვირდეს. რაკი თამარი მამის დროსვე გამეფებული იყო, საქართველოში გიორგის სიკვდილის შემდეგ არავითარი ცვლილება არ უნდა მომხდარიყო; შემატანე-კი ვაუწყებს: სამეფოს დიდებულნი შეიკრიბნენ, «რომელნიცა ღირს იყვნეს განზრახვად და გამოჩევიად»-ო და იმათ ვადასწუვიტეს თამარმა ხელმეორედ დაიდგას კვირკვინი და მამანაწეულ ტახტზე აბრმანდესო. უურადღება მივაქციოთ ამ ზატარა, მაგრამ საგულისხმო წინადადებას: თურმე საქართველოში ზოგი დიდებულნი ღირსნი ეოფილან, ან უფლება ჰქონიათ «განზრახვად და გამოჩევიად». ამის-

თანა სიტუაციებს შემატყობს ზიზველად სმარობს. ჩვენი დანარჩენი შემატყობიანეები არისად არ იხსენიებენ ასეთ ზიზებს. ეს დიდებულნი შეიკრიბნენ და თამარის ხელმეორედ ტახტზე აუვანა ვადანაწევით. მაგრამ თვით თამარის დაგვირგვინების წესი უფრო საგულისხმითო ხერხის წარმადგენს; ჩვენ აქ მთელ დაგვირგვინების წესს არ ძველებით და მხოლოდ ერთ წიგნილიან. მაგრამ მაინც საყურადღებო. შემთხვევაზე ვაძიებთ სიტუაციის ჩამოვლენას. შემატყობს ამბობს: «ხრულ უკვს რა კურთხევაი, დლოცეს მამის კახანდურ ვაირიკეს მე ერისთავი რაჭისა და თავგურისა და სრულ ჰეკის მხელეთა ხვიანთა და დიდებულთა: ვარდანიხ მეთა, ხალირის მეთა და ამისელის მეთა მადლებად და დედებად წმლისია»-ო (ქარ. ცხ. 103). ამ აღწერილობაში განსაკუთრებულ ყურადღების დიონია იხტორიკოსის ხიტევა «ხრულ ჰეკის»-ო: ერისთავი. ამ დიდებულთა ვაირის შეიკრიბეს უკლებს ჰქონათ (ან იქმნება მოუვიცილით) «დავლოცნათ» და «ხრულ უკვს». ესე იგი, ხება დეურითი, რომ ერთ-ერთ დიდებულს ხამხედრო მსიკრებისა და ვაირის უფროსობის ხამხედრო ხანკლმითი წმელი თამარ შეუხისთავის ვადეცათ: თითქოს დიდებულნი თამარს ხამხედროდ ვაძქრის წინამძღოლობას ულოცავდნენო. თანაკვირველია, შეიკრიბეს ეს ძველის-ძველად შემოღებული წესი იყოს (მამის უფრო მეტი ყურადღების დიონია იქმნებოდა ეს ხვეულები). მაგრამ მაინც თამარის დროს დიდებულთა «ხრულყოფისა» და «დავლოცვისა» განსაკუთრებული და ვარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა; ჩვენ არ უნდა დავვაიწიდე, რომ თამარი ერთხელ უკვე დაგვირგვინებული იყო და სწორედ ამავე დიდებულთა ვადწევითილების გამო ხელმეორედ დაიდვა თავზე გვირგვინი; ყურადღების დიონია აგრეთვე, რომ დაგვირგვინების წესი ასე დაწვრილებით აუხრულეობათ და იხტორიკოსიც ასე ვრცლად მოკვითხრობს ამ ამბავს. ნუთუ ეს უვლადფერი შემთხვევით მოხდა და რაიმე მიზეზი არ იყო? შეუძლებელია; თამარ მეფის ხელმეორედ დაგვირგვინების დროს დიდებული ახნაურები უკვე ვათამამებულნი იყვნენ. ბევრ ხანს არ გაუვლია, რომ დიდებულნი და ვვარიანნი ახნაურები მთავრო-

ბას ზირდაზირ შვებრძოლენ კიდევ. როცა საეკლესიო კრება თამარის დამარცხებით გათავდა და კათალიკოსმა მიქელმა მეფეს აჯობა, «მაშინ იწვესო», მოკვითნობის შემტანე, დაუდგრომელობისა საქმე დიდებულთა ვიეთმე ხელისუფალთა: ევეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ, «აღარ ვევებით, ძველთა ხელისუფალთა და განმგებულთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მოფინი, ვინათვან მათვან დამურცილნი და უნატოდ დახულნი ვართ, და გვარბინი და თვითმსახურეულნი სახლნი უნატოდ და უსასოდ განსულნი ვართ უგვართთა და უსამთავან» (ქარ. ცხ. 407).* ამ მგირფასს ცნობიდანა სჩანს, რომ გვარბინ და დამსახურებულ ახნაურთა სახლები, რომელთაც რაიმე მოხელეობა ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ, მერტიებულან და ერთი-ერთმანეთისათვის ზირი მიუციათ, მთავრობას წინააღმდეგობა ვაკუწით, რაკი საქართველოს ბატონები სულ იმის ცდაში არიან, დიდებული ახნაურები უკან დააყენონ, «უგვართ» კაცები-კი დააწინაურონო. ეს «უგვართნი», ანუ დაბალ წოდების წევრნი მეფეებს ერთგულად ემსახურებოდნენ და მათ ბრძანებას დაუყოვნებლივ ასრულებდნენ ხელამე. შემტანენ სემომოქვანილი სიტყვები გვანკუნებენ, რომ თუმიცა დავით აღმაშენებლის შემკვიდრეები სახელოვან ხელმწიფეს მღვირვებით ვერ შეედრებოდნენ და სოჯჯერ იმულებულნი იყვნენ კიდევ დიდებულისათვის დავითით, მაგრამ მანც მათაც წინანდებურად ეოველი დონისმიება უსმარიათ, რომ უმაღლესი მოხელეობა გვარბინ ახნაურებისათვის არ მიეცა და დაბალ წოდების წევრებისათვის ეწეალობებისათ. ეტობა, ჩვენს მეფეებს თავიანთი წადილი აუსრულებით კიდევ; ამას დიდებულ ახნაურთა სიტყვები ამტკიცებს: «აღარ ვევებით ძველთა ხელის უფალთა და განმგებულთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მოფინო», განმხადნენ ისინი; ცხადია, მაშასადამე, რომ ძველ მოხელეთა შორის და-

* როგორც ამ ახნაურთა გაფიცვის, ისე იმ პოლიტიკურ მოძრაობის შესახებ, რომელსედაც მე-8 თავში გვექნება ლაპარაკი, ბ. მ. ჩანაშვილსაც აქვს დაწერილი თავის თხზულებაში „Царица Тамара“, მაგრამ ყველაფერი გადაურეკია ავტორს (იხ. ჩემი ბიბლიოგრაფიული წერილი „Визант. Врем.“-ში 1904, №1 და 2).

ბალ წოდებიდან ბლომადა ეოფილან, დიდებულ ახნაურთა გვარის შვილები კი იმათ ბრძანების აღმასრულებელნი და ხელჩვეითნი გამხდარან. თამარის გამეფებამდე გულნატკენ დიდგვარიან მოხელეებს თავიანთი დამცირება უთმენიათ, მაგრამ როცა უგრძენიათ, — ესლა-კი მარჯვე დრო დაგვიდგაო, ვეელანი ერთად გაფიცულან და მეფისათვის გამოუცხადებიათ: დაითხოვეთ ვეელა ძველი «უგვარო» ხელისუფალნი და მხოლოდ ჩვენ წრიდან დანიშნეთ მათი მოადგილეები, თორემ ჩვენ იმათ ამიერიდან აღარ დავემორჩილებითო. რამდენადაც საბუთებიდან სჩანს ეს, ზირველი წოდებრივი გაფიცვა იყო საქართველოში ზოლიტიკურ უფლებათა, ან უწინარტესობის მოსახლეობად. დიდგვარიანი ახნაურები დარწმუნებული ეოფილან, რომ ერთობლივ გაფიცვით და სამსახურის მინებებით თამარ მეფეს აიძულებდნენ მათი მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა. გაფიცულებმა ზირველად «ერთგული და კარგი მოემე და ჭაბუკი», «გაზრდილი ჰატრონთაგან». «ამირ სწასალარი და მანდატურთ უხუცესი» ეუბასარი ამოიღეს ნიშანში; იგი ფილენჯის სენით იყო ავად (ქარ. ცხ. 407). ახნაურებმა ხელმწიფეს გამოუცხადეს, ეუბასარი სამსახურიდან დაითხოვეთო. ისტორიკოსი ამბობს: «აწვიეს მეფესა თამარს მოღებად ეოფლისა ნაქონებისა»-ო (ქარ. ცხ. 408). «გარნა უქმ იქმნა განზრახვა მათი, ვინათგან თამარ სახიერი იყო და მოწალე, მოინსენა სიყვარული და სამსახური და ზრდილობა მისი, თვინიერ ხელისუფლებისა და ღორისაგან კიდე არა რაი დააკლო»-ო, დასქენს შემატიანე (ქარ. ცხ. 408). მაგრამ მეტი რაღა უნდა დაეკლო? მოხელეობა და სახელო ადგილი ღორე ზომ ჩამოართვა? მართალია, გაფიცულ ახნაურებმა მოახსენეს, ეოველი ნაქონები წაართვიო, მაგრამ იმათი უმთავრესი გულისწადილი ის იყო, უგვარო ეუბასარი დიდებული მოხელე, ამირსწასალარი და მანდატურთ უხუცესი, აღარა ეოფილიყო, თორემ დანარჩენს დიდებული ახნაურები ადვილად დაუთმობდნენ მთავრობას. ამგვარად, გაფიცულ ახნაურებმა თამარი აიძულეს მათი მოთხოვნა აესრულებინა. მე ვიმეორებ და ვამტკიცებ, რომ თამარ მეფე იძულებული იყო გაფიცულ-

თა გადაწვევები და ეკუმენიზმის; ეუბასარი სამსახურიდან იმიტომ-კი არ დაითხოვეს, რომ ფილენჯის სენით იყო ავად (ინ. ბ. დ. კარიჭაშვილის «საქართველო მეთორმეტე საუკუნეში». გვ. 103-4), არამედ მხოლოდ იმის გამოისობით, რომ გაფიცულ აზნაურებმა ასე გადასწვევტეს; ხოლო იმათ ის კი არ აწუხებდათ, ეუბასარი ავადმყოფი და საქმეებს ვერ გააკეთებდა, არამედ მარტო ის კარე მოემა, რომ ეუბასარი უგვაროთა ჯგუფს ეკუთვნოდა და რაკი «ერთგული», «კარგი მოქმე» და «ნატრონთაგანი იყო გაზრდილი», დიდგვარიან აზნაურებზე უმაღლესი მოხელობა ჰქონდა ნაბოძები, მათ უფროსად ითვლებოდა, გაფიცულ აზნაურებს რომ ეუბასარის ავადმყოფობა ჰქონოდათ სასწამო, როცა მეფეს თავიანთი მოთხოვნილება გამოუცხადეს, მაშინ ზირდანირ იტყოდნენ, ეუბასარი სხეული კაცია და დაითხოვეთ და საზოგადო ღაზარაკს არ გააბამდნენ, უგვარო დიდებული მოხელეები სამსახურიდან დაითხოვე და მათ ადვილას დიდგვარიანები დანიშნეო. რომ ბრძოლა და გაფიცვა წოდებრივ და პოლიტიკურ ნიადაგზე იყო დამყარებული და აზნაურებს დიასაც უნდოდათ წოდებრივი უპირატესობა მოეხვეჭნათ, ამას ცხადად მეთრე უგვარო მოხელეს დამხობის კარე მოემა და მიხეცი ამტკიცებნ. მემატიანე მოგვითხრობს: «კვალად აფრიდონ აზნაურობის ემობისაგან ღვთის მობამავის წელობით ამაღლებული და განდიდებული, ვიდრე მსახურთ-უნუცესობამდი და თმოგვისა და სხუთა ციხეთა ნატრონობითა აღსევეებული, მოიშალა და დაიმხო ნებითა და განსრახვითა ღაშქართათა» (ქარ. ცნ. 408). აფრიდონი ხომ მოხუცებული ან ავადმყოფი არა უოფილა, მაგრამ ისიც «დაემხო ნებითა და განსრახვითა ღაშქართათა», ე. ი. იმავე დიდგვარიან მოხელეების სურვილისამებრ. ამ შემთხვევაშიაც გაფიცულმა აზნაურებმა აჯობეს მეფეს. მერე ნიშანში აფრიდონი რადად ამოიღეს? ისტორიკოსის სიტყვებიდან სხანს, რომ მარტო იმის გამო, რომ იგი ერთ დროს «აზნაურის ემა იყო, ერთი სიტყვით, ისეთ კაცად ითვლებოდა, რომელიც წოდებრივად გაფიცულ აზნაურებს ექვემდებარებოდნენ, მეფეს კი აფრიდონი აუმაღლებია, მსახურ-

თუხუცსობის მოხელეობა უბოძებია და სხვა დიდგვარიან მოხელეებისათვის თავსე დაუსვაშს.

ერთი სიტყვით, დიდგვარიანი აზნაურები გაიფიცნენ და მეფეს გამოუცხადეს, არც წინანდელ წესს, არც წინანდელ უგვართ დიდებულ მოხელეებს ჩვენ აღარ დავემორჩილებითო. დაითხოვეთ ისინი ეველახით, თამარ მეფე იმულებული იყო გადაეცულ დიდგვარიან მოხელეების მოთხოვნილება აესრულებინა, ასე გაიმარჯვა დიდგვარიანმა აზნაურებამ. საქართველოს ბატონს უფლება შეესხა; მას თავის სურვილისამებრ მოხელეთა ამორჩევა და დანიშვნა არ შეეძლო. ამიერიდან უმაღლესი მოხელეობა უკვე აღად დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილებს უნდა რეკებოდა. ამგვარად, საქართველოს მეფეებს ასი წლის მედვარმა, მძიმე შრომა და მეცადინეობამ, რომ თავი მწურობელობა როგორმე გაემჯრებინათ, აუჭნად და ამითად ჩაუბრათ, რასაკვირველია, აზნაურთა ვაფიცვამ და გამარჯვებამ მხოლოდ უმაღლეს წოდების უწინადადების დამკვიდრებას შეუწყო ხელი და წოდებათა თანასწორობას და ზინად დონების მნიშვნელობას ნაადგი გამოაცხადა. ამის გამო თუქცა ვაფიცულ აზნაურთა გამარჯვების შემდეგ საქართველოს მეფის უფლება შესხედული იყო, მეგრამ ზოგადიკურად მხოლოდ მადიდ წოდების მიანიჭა ამს უწინადადებობა, დამადი წოდებე ვი ზინიქიო, დანიშვნა ვიდრე, ერთი სიტყვით, ეს აზნაურ-მოხელეთა ვაფიცვა უფრო წოდებთა რეაქციის ნაყოფი იყო, ვიდრე საქალაქო წესწობილების წინადადება.

თავი მერვე

საბუნებრივად, საქმი აზნაურთა ვაფიცვის შემდეგ არ შეჩერებულა, ცოცხალი ხანა ვაიარა და ესადა მეტერკლეთუხუცესი უფალუ-არხლან, მემატიანეს სიტყვით, ჯომღეს იქნა წესხა რასამე სწავსთა ვონება მადლობისას და ხილადიო, ქვევისასა, ითხთა დიდმად კარავი ველსა ისინი

სასა, სანახებსა საგოდებელისას მუნ შიგან თავისუფლად მსხდომარნი, რათა მივცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთამე ვრისხვედეთ, რომელთამე ვსწეალობდეთ: ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ და მუნღა სრულ იქმნებოდის განკებული ჩვენი»-ო (ქარ. ცხ. 408). როცა თამარ მეფემ უთლუ-არსლანის და იმის მომხრეების განსწახვა შეიტყო, ისტორიკოსის სიტყვით, «ვითარცა შეენოდა მისსა ხელმწიფობასა და სიბრძნესა და მეცნიერებასა ევრე ეწეისა და ვაიკვირვიათ»-ო (idid. 165); მოიწვია საქართველოში თავისი «ერთგულნი და სპეუსარნი» და მოავრობის მდგომარეობის შესახებ თათბირს შეუდგა. ბგობის შემდეგ თამარ მეფემ «იხიდა დასე შემსვავსებული სიბრძნისა მისისა, რათამცა ხელი იღო მოქმედნი ამის საქმისანი... და შეიღებო უთლუ-არსლან მეჭურჭლეო-უნეცესი» (idid. 108). როცა მოთავე დაიპირეს და «სენს ესე ლაქქართა მის თანამეწყეო და თანამეფიცულთა მისისა უკეთურებისათა, შეეუარსეს და უეუ ადღეს თამარს სახიერსა და ბრძენსა და ევს ახალი სამტვიცე და ფიცი, რათა უთლუ-არსლან ვაძაქებისონ და არა მიუძვან ვნებად მისსა და განემხადეს იხისისაცა შემოდგომად და ხელ ევს საქმესა შეუდარებულსა და ბრძოლად უბრძოლელსა»-ო (idid. 109). მოგვიბრძობს შემდეგან.

ვიდრე ამ საქმიანავ შემხვევის მოთხრობას ვახვავდებდეთ, საჭიროთა შემადგენელ სიტყვებს სავუკვირდეთ და განუმარტოთ: თავდაპირველად, რახაკვირველია, უნდა თანამეფიცულთა დასის მეთაურს მივაქციოთ ურადლები: იგი მეჭურჭლეოუნეცესი, ანუ ფინანსთა მინისტრი უხლდათ, უკვართ და დაბად წოდების ჩამომავალი იყო. მავრამ სიმდიდრეს იგი აუმაღლებია: შემადგენე უეჭველია სწორედ ამიტომ ამბობს უთლუ-არსლანს: «გვართა უახსოთა აღამადლებს სიმდიდრე»-ო (idid. 408); იქნება იგი დიდ-ვაჭარი იყო, მინცდამინც იგი ზღუტოკარბიის წარმომადგენლად უნდა ჩათვალოს. ვინ იყვნენ ამ დასის თანამეფიცულნი, რომელთა მეთაურადაც უთლუ-არსლანი ითვლებოდა? დიდგვარიანი ახსაურები გაფიცვისა და გამარჯვების შემდეგ უეჭველია ამ ზოლიტი-

კურ მოძრაობაში მონაწილეობას არ მიიღებენ; განა იმათ შეეძლოთ ვი-
ლაც «გვართა უახნო» «სიმიდრით ამაღლებული» მოხელე ეწინაშე-
დგრა? მართალია, მემატიანეს სიტყვიდან სჩანს, რომ ამ დროის წევ-
რებად დიდებულნიც ბრძანებულან, მაგრამ დიდებულის სახელი მარტო
ახსნაურს ხომ არ ერქვა, დიდებული — ხელისუფალიც იყო, დიდგაჭა-
რიც.* დაბალ წოდების კაცის მეთაურობა და თვით თანამეფიცულთა მოთ-
ხოვნილება და მოქმედება ხომ უფრო მეტს საბუთს გვაძლევს ვიფიქ-
როთ, რომ დიდგვარიან ახსნაურებს ამ მოძრაობაში მონაწილეობა არ მი-
უღიათ, ზირიქით, უფრო საფიქრებელია, რომ ეს თანამეფიცულნი გან-
საკუთრებით მაღალ წოდების მოწინააღმდეგენი უნდა ეოფილიყვნენ.

განსაკუთრებულ უზრადლების ღირსია, რასაკვირველია, ამ თანამეფი-
ცულთა წადილი და სახელმწიფოს მართვა-გამკეობის ცვლილების გეგ-
მა. ისინი თხოულობდნენ, რომ კარავი უსათუოდ ისნის ველზე დადგ-
მულიყო; ისანი იმიტომ იყო ამორჩეული იმ დაწესებულების ადგილად,
სადაც, «თავისუფლად მჯდომარენი» სამეფოს საქმეები უნდა განეგოთ,
რომ იქვე, ისნის ველზე, თამარ მეფის სასახლე დარბაზი იდგა. რო-
გორც ეტყობა, მათ სურდათ, რომ საგამგეო დაწესებულება ერთად, ერ-
თიმეორის გვერდით ეოფილიყო.

ერთი სიტყვით, სამეფო ზალატის გვერდით კარავში «თავისუფლად
მხნდომარენი მიუცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთაძე ვრისხევედეთ, რო-
მელთაძე ვწეალობდეთ»-ო, ამბობდნენ თანამეფიცულნი. უზრადლება მი-
აქციეთ, დასი თავისუფლებას თხოულობდა; რასაკვირველია, მათ მეფი-
საგან დამოუკიდებლობა და თავისუფლება ექნებოდათ სახეში; თანამეფი-
ცულთ სურდათ, რომ ბჭობის დროს მეფე არ ბრძანებულიყო და საქ-
მეში არ ჩარეოდა.

რა უნდა გაეკეთებინათ მერე იმ კარავში? «მივსცემდეთ და მოვიღებ-
დეთო», მოკლედ არის მოჭრილი მათი სიტყვა, ესე იგი, მივცემდეთ ბრძა-

* ეს ცხადადა სჩანს ყველა საბუთებიდან; ამაზე ჩვენ ცალკე გამოკვლევაში გვექნება ლა-
პარაკი.

ნებასა და მოვილებდეთ მოხსენებასაო, ხოლო ამისდა მიხედვით «რო-
მელთაძე ვრისნავდეთ, რომელთაძე ვწეალობდეთო»; საქმის ერთგულს და
ბეჯითს წეალობას გაუმრავლებდნენ, ხოლო დაუდევარ და დამნაშავე მო-
ხელეებს დასჯიდნენ; შესაძლებელია ამ შემთხვევაში თანამეფიცულთ
უძაღლესი მართლმსაჯულების ხელში ჩავდებაც სურდათ. დასს უნდო-
და ერთი სიტყვით ქვეყნის უძაღლესი გამგეობა და სამართალი მისი
«მართებანი და განსავებელი» ეოფილიყო; ეველა ამ საქმეებს მაძინდელ
დროში «სახელოთა და საბჭოთა სჯა»-ს ეძახდნენ; ხოლო დავით აღ-
მაშენებლის შემატინანეს სიტყვებიდან ჩვენ დავრწმუნდით, რომ «სახელო-
თა და საბჭოთა სჯა» მეფის ზირად მოვალეობასა და უფლებას შეად-
გენდა. აძიერთვან საქართველოს ბატონს ეს უფლება უნდა ჩამორთმე-
ოდა და ახალ საგამგეო დაწესებულებას ვადანსცემოდა. თანამეფიცულ-
თა სურვილისამებრ ხელმწიფეს მხოლოდ ამ საგამგეო დაწესებულების
ვადაწევეტილების განხორციელების უფლებალა უნდა შერჩეოდა მხო-
ლოდ. ეს ცნადად სხანს მათის სიტყვებიდან: «ამას ესრეთ ვკადრებდეთ
და ვაცნობებდეთ თამარს მეფეს და დედოფალსა და მუნდა სრულ იქმ-
ნებოდის განკებული ჩვენიო». მაძასადამე, საბჭო, ანუ «კარავში მსხლო-
მარენი» საქმეებს ვანავებდნენ, მეფე კი მხოლოდ მათ ვადაწევეტილე-
ბას ასრულვებდა; ერთი სიტყვით, საქართველოს უძაღლესი მართვა-ვამ-
გეობა «კარავში მსხლომარეთა» ხელში უნდა ვადანსუდიყო, მეფე-კი აღ-
მასრულვებელ ორგანოდ ვანდებოდა. ამგვარად თვითმწერობელობის აჩ-
რდილიც უნდა ვამქრალიყო და საქართველოში ჰარლამენტის მსგავსი
დაწესებულება დაარსებუელიყო. /

შემატინანე ამბობს, თამარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, «ეწუნა და ვა-
იკვირვავო». აბა რას არ ეწუნებოდა ასეთი უფლების შეკვეცა და შეს-
ლუვავა. მაგრამ წეენით, რასაკვირველია, ვერაფერს ვააწეობდა. ვერც მო-
თავის დაჭერამ ჩაქრო და ვანელა ეს საგულისხმიერო ჰოლიტიკური
მოძრაობა, ზირიქით, უფრო ვაამწევაავა კიდევც. მეფის უფლების შესლუდ-
ვის მომხრეთა დასი, როგორც ჩანს, ძლიერი ეოფილა და საუცსოვოდ

შეთანხმებული. შემატანეს ხააბობი გვიჩვენებს, რომ ახალ წესწობი-
ლების მომხრეებს ერთიერთმანეთისთვის შეუფიცნიათ. ჩვენ წადილის
ვანსახორციელებლად ერთად ვიმოქმედებთ და დავუწმინდებთ. ამის გა-
მა ისტორიკოსი მათ «თანამეციცულებს» ეძახის: ეტყობა, ერთგულ-
ობისა და ერთგულობის ფიცის სიმტკიცის წიგნიც შეუდევნიათ; ეს იქი-
დანა ხვანს, რომ შემადრინე ამბობს, უთლუ-ანსლანის დაცვობს შემდეგ
მათ «ვეს ახლა სიმტკიცე და ფიცით». ეტყობა, წინდაც ჰქონიათ, სიმ-
ტკიცის წიგნი, რაკი ახლას აღუქნდნენ, თუ რამდენად თავუბილდებულე-
ბი იქნენ თანამეციცულნი ერთი-ერთმანეთის გულისხამვის, მამის ვამო-
აქვანდაც, რაცა მოაურობამ მოიკუ დატყობინა; ახინა ფიცხლად შე-
კობნენ ერთად, ამბობს ვადუდენენ და ფიცი დასდეს, რომ გუთლუ-ან-
ხლის ვადუდენის და ამა მოუქვენ ვსებად მინათ, თავისინა წადილის ახ-
რულეობის გულისხამვის ახინა უვადურენს ხამუდლებხლაც-კა არ შეუქმ-
დნენ, ხამუდო ზადატ ვარმუქობურენენ და ახელუკის ხამქისა შეუქმ-
რებულხა და ბნობლად უბნობლულხლათ», ამბობს შემატანეს: რაცორც
ეტყობა, ხამუდო ხახხლას აქვინას და ამბობს დარეკულებს ახორუბ-
ნენ, უტყულობ, თანამეციცულნი ბევრნი უნდა კობილდებენ, რაკი ახე
ვანდულად და რახინად იქცოდნენ, ხლათ კობილდობლადობისა და
მოაურობის მომხრენი იმდენად უმლურნი აღმონდნენ, რომ ამბობ შე-
უქმ მდლას მდლას უქმ დარეკანდაობა და ვანსაცდელის თავიდან ახაცი-
ლებლად იმულებული იყო მოწინადადებულებობისათვის შეამუდად და შე-
მარბულად მანდილოხენი ვაქუ ხიუნა, ამკობა, მოაურობას რომ ბევ-
რი მომხრეები ჰყოლოდა, მამის ახინა აღუბამობრტყულ ხახხლეს მი-
ეშულებდნენ და ხელმოკუენ ხამარცხვისთ ეკუობინად დაახხლდნენ,
მოკობა, ეტყობა, ამბობს დაახხა, რომ მდლით უქობს ვანდობობა და იხე
მოლაზნობობა ირხია, ამკობინის შემსებულამს მან წადილისა თრნი
ზადობხინი დიოფდინი, უბნამსა ფიცით მონდობა და ხხვისი ანავისი
ბრახლობა» (ქარ, ცხ, 109). ვაკ ხავნილმა მოციქულენამ დედოფლის მინ-
დობილობა ხაუცხოვოდ ახარულეს; თანამეციცულნი «მოვიდნენ წინა-

შე თამარისა და დაპრდომით თაყვანი სცეს და აღიღეს ფიცი ჰატრონი-საგან და მისცეს ზირი ერთგულობისა და ნებისყოფისა მისისა»-ო (idid. 409), მოკვითხრობს შემატიანე.

ვანსეიქილება ერთი სიტყვით მშვიდობიანად დაბოლოვებულა, იმი-ტომ რომ თამარ მეფემ ისევ მორიგება ირჩია. სამწუხაროდ, ისტორი-კოსი არ ამბობს, რის ფიცი ბილთ უთლუ-არსლანის დასმა მეუისაგან; ურადღების დიწსია მხოლოდ, რომ თვითმჯერობელობის მოწინააღმ-დეგეებმა ჯერ მეფეს ჩამოართვეს ფიცი, მერე თითონც «მისცეს ზირი ერთგულობისა». ასე ვადავდა ეს ჩვენის წინაშეულ საზოგადოებრივ ცნო-რების საგულისხმიერთ და დიადი შემთხვევა.

რა შედეგი ჰქონდა ამ შესანიშნავ ზოლიტიკურ მომართობს, ნაყოფი-ერი იყო იგი, ვაიმარჯვა თვითმჯერობელობის მოწინააღმდეგეთა დას-მა და საქართველოს მეფე იძულებული იყო საგამეფო და საბჭო საქ-მეები ახალ დაწესებულებებისათვის დაეთმო თუ მეფემ აჯობა თავის მო-წინააღმდეგეებს და სახელმწიფო წესწესობილება ხელახლებული დაწნა? სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ქართული იურიდიული საბუთები მალაინ ცოტა გამოქვეყნებული და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლიან სიქვას, დასდეს თუ არა თანამოქციულებმა და თამარ მეფემ შეთანხმების ხელ-შეკრულობა, ესტა-ვი, რადგან საბუთები ჯეროვანად შესწავლილი არ არის, ჩვენ ამ საკითხის ვადანაწევრედ სხვა რაიმე საბუთებსა და მო-სახსრებებს უნდა მივმართოთ. ურადღების დიწსია მიჯალითად, რომ მე-მატიანე სწორედ ამ ზოლიტიკურ მომართობის თავუდადსაჯალის მოთხრო-ბის შემდეგ, როცა სიტყვას ახალ მოხელეთა დანიშვნასე ჩამოავდებს ხოლმე, ერთ ფრიად საგულისხმიერთ წინადადებასა სმართობს ხოლმე: *მაგალითად, ახალ ამირნჰასლარის დანიშვნის შესახებ შემატიანე მოკ-ვითხრობს: თანადგომითა და ერთხეობითა მვიდთავე სამეფოთა დიდ-ბულთა ვაჩინა ამირნჰასლარი სარგის მხარგრძელი (ქარ. ცხ. 410). ვის დანიშნა ახალი სარდალი? თამარმა, მაგრამ საქართველოს დიდებულ-თა «ერთხეობით და თანადგომითა», მასხადამე, ნება და სურვილი, ასე*

განზრახვა, მოხელეს მოადგილეს დასახელების უფლება დიდებულთა ხელშია ეხლა, მეფე-კი მხოლოდ ამ ერთიანობას ასრულებს: ერთი სიტყვით, ამირსპასალარის დანიშვნა დიდებულთა განკეპული საქმე იყო, ხოლო თამარ მეფეს სრულ უყვია დიდებულთა განკეპული. აქედანა სჩანს, რომ თვითმწერობელობის შესლუდვის მომხრეთა დასის გაფიცვას სრულებით ამაოდ და უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ჩვენ არ უნდა დაგვაფიწოდეს, რომ ამნაირი წინადადება არც ერთ ქართველ ისტორიკოსს ამაზე წინად არასდროს არ უხმარია.

დიდებულთა თანადგომითა და განზრახვითა დანიშნეს ავრეთვე კაიხნის შემდეგ ახალი მწიგნობარი უხუცესი და ვახიირი ანტონი საღირისძე; ისტორიკოსი ამბობს: «ყოველთა ადგილთა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთა განზრახვითა ესე დასდევს ვახირად, მოსცეს ჭყონდიდი, სამთავისი, კისისხევი და მწიგნობართ უხუცესობა»-ო (ქარ. ცხ. 426). დიდებულნივე სწუვეტდნენ ხოლმე ომისა და მშვიდობიანობის საქმეს; მემატიანე მოგვითხრობს, მაგალითად, რომ «ვეითარ უსმა ლაშქრად წვევა მხარ-გრძელთაგან ჰსინდა ეოველთა თქმული მათი და დასკვნეს ლაშქრობა»-ო (ქარ. ცხ. 478). ერთი სიტყვით, ისტორიული მასალები ამტკიცებენ, რომ თანაშეფიცულთა ზოლიტიკურ მოძრაობას სრულებით უნაყოფოდ არ ჩაუვლია.

ღიახაც, დიდი ურადღების დირსია ეს ჩვენი წარსულ სახელმწიფო ცხოვრების მოკლენა; საურადღებო და საგულისხმიერო იმიტომაცა, რომ უთღუ-არსღანის დასი საქართველოს ბატონის თვითმწერობელობითი უფლების შესლუდვას იყო მოწადინებული და დიდგვარიან აზნაურთა დასისავით წოდებრივ განსაკუთრებულ უპირატესობისა და უმაღლესს მოხელეობის მოხვეჭით არ იყო გატაცებული; მას ჰსურდა ხელმწიფის უფლება შეესლუდა და საქართველოში ახალი მმართველი დაწესებულება დაფუძნებულყო, ერთის სიტყვით, ამ ზოლიტიკურ მოძრაობას წოდებრივი ხასიათი არა ჰქონდა და მარტო ოდენ წესწეობილების ცვლილების გულისთვის იყო ატეხილი.

ჩვენ არ ვიცით რა წელს მოხდა ეს ისტორიული მოძარბობა. მკვლევარს მხოლოდ დაახლოებით შეუძლიან გამარაკვიოს თარიღი; სახელდობრ იგი 1200 წლამდე (ან 1195 წლამდე. იხ. ჟორდანიას, ქრონიკები I, 282) უნდა მომხდარიყო; ამ დროს არის დაწერილი თამარ მეფის ისტორიის ჰირველი ნაწილი, სადაც სწორედ ეს ამბავია მოთხრობილი; მაშასადამე, იგი 1189 და 1200 (ან 1195) წლების შორის უნდა მომხდარიყო. როგორ მოქმედობდნენ ამ ჰროგრესიულ დასის წარმომადგენელი შემდეგ საუკუნოების განმავლობაში, ჯერჯერობით ჩვენ ამას არ შეგუხებით. ან კი რა უნდა ემოქმედნათ, როცა მონღოლთა შემოსევამ საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება და წარმატება დიდის ხნით შეაფერხა და დააუძღურა, ხოლო ჩვენი ერი უკიდურესს განსაცდელში ჩააგდო...

პეტერბურგი. 30 მაისი, 1905 წ.

ბოლოთქმის მაგიერ

წელი 1898 სტიუდენტმა ივ. ჯავახიშვილმა ქ. კენიგსბერგში დაასრულა თავისი პირველი სამეცნიერო ნაშრომი „ანდრია მოციულის და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, რომელიც მოგვიანებით მისი ცნობილი ნიგნის — „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ — ნაწილად იქცა.

1902 წელი ახალგაზრდა მეცნიერი ნ. მართან ერუად სამეცნიერო მიგლინებთან სინას მთაზე მიემგზავრება. ექსპედაციის შედეგების გამოქვეყნება მხოლოდ ჯავახიშვილის სიკვდილის შემდეგ, 1947 წ. მოხერხდა („სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“).

1904 წელი ივანე ჯავახიშვილი გაზნა „ცნობის ჟურნალში“ აქვეყნებს სტატიათა ციკლს „ნამუღლიშვილობა და მეცნიერება“, რომელიც ამავე წელს ცალკე ბროშურად დაისტამბა.

1905 ფრიად ნაყოფიერი წელიწადი ახალგაზრდა მეცნიერის შემოქმედებაში. ასე განსაჯეთ, ამ წელს გამოქვეყნდა მისი მნიშვნელოვანი ნაშრომი „Государственный строй древней Грузии и древней Армении“. სწორედ ამ წელს იბეჭდება „საქართველოს ბეჭე და მისი უფლებების ისტორია“. ამ წელზე მოდის „ქართველი ერის ისტორიის“ I ნიგნის დასრულება (აცტორისაგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო ნიგნის გამოცემა სამი წლით დაგვიანდა).

წელი 1907 მი წლის ივანე ჯავახიშვილი აცავს საზაგისტრო დისერტაციას თემაზე: „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“.

ალბათ არ შეეცდებით, თუ გიტყვით, რომ ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების ზემოქმედებით პერიოდი სამეცნიერო მოღვაწეობის მერმინდელი ეპოქის ჩრდილშია მოქცეული და ერთგვარად ისტორიკოსთა ჯართო წრის ყურადღების მიღმა რჩება. ეს გარემოება ბ-ნი ივანეს შემოქმედების მეორე პერიოდის ტოტალური მასშტაბების გარდა ალბათ იშთაც აიხსნება, რომ მეცნიერის ადრინდელი ნიგნები მოგვიანებით უუნდამენტურ ნაშრომთა ორგანულ ნაწილად იქცა და დაკარგა ის დამოუკიდებელი სახე, რომელიც თავდაპირველად ჰქონდა.

გარდა ამისა მოიკოტლებს ადრინდელ ნაშრომთა პოპულარიზაციის საქმეც. ასე მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების პირველი პერიოდის ნაშრომები ცალკე სახით შემდეგომ ფაქტიურად აღარ გამოქვეყნებულა. მართალია, მათ ცალკე ნაშრომთა

სახე თავად ავტორმა დაუკარგა, მაგრამ ეს სრულაც არ გვაძლევს საფუძველს, მივიჩნიოთ იგი. ჯავახიშვილის შემოქმედების ადრეული პერიოდი. მიუხედავად იმისა, რომ ადრეულ ნაშრომებში შენდგომ ზოგი რამ შეიცვალა და დაიხვეწა, მთავარი მაინც ის არის, რომ ეს ხანა კარგეული ეტაპია ახალგაზრდა მეცნიერისა და საერთოდ, ქართული ისტორიოგრაფიის ზრდა-განვითარების პროცესში. ეს პერიოდი უნდა განვიხილოთ, როგორც ბაზისი, რომელზედაც ბ-ნი ივანეს ფუნდამენტურ ნაშრომთა მთელი შენობა წამოიშენა (სწორედ ამ დროს ეყრება საფუძველი მის წიგნებს — „ქართული ერის ისტორია“, „ქართული სამართლის ისტორია“, „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“...).

იგი, ჯავახიშვილის ადრინდელი ნაშრომის „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ ხელახალი, დამოუკიდებელი სახით გამოცემაც აღნიშნული გარემოებათ არის ნაყარნახევი. ეს ნაშრომი 1905 წ. გამოიცა ცალკე წიგნად. ავტორი მას განიხილავდა, როგორც გაგრძელებას ამავე წელს გამოქვეყნებული ნაშრომისა — „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“ (ეს ნაშრომი იგი, ჯავახიშვილს ქართლში მეფობის გაუქმებამდე VI ს.-მდე მოჰყავს, ხოლო მეფის უფლების ისტორიაზე მსჯელობას IX ს. დასასრულიდან — ქართველთა მეფის ტიტულის შენობიდან იწყებს). შემდგომში ნაშრომი „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ შეესებულ-გადამუშავებული სახით შევიდა „ქართული სამართლის ისტორიაში“.

„საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ 1905 წ. შენდგომ ცალკე წიგნად პირველად ქვეყნდება.

გზა კვლავა

თბილისი ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტი

* ვასაბუღალისწინებელია ის გარემოება, რომ 1905 წლისათვის იგი, თავაიშვილის მიერ გერ კიდევ არ იყო აღმოჩენილი „ხელმწიფის კარის გარიგება“ და ამდენად, ნაშრომში ბგერი რამ გერ აისახა. ქართული სამართლის ეს ძეგლი იგი, ჯავახიშვილმა განიხილა „ქართული სამართლის ისტორიაში“.

IVANE JAVAKHISHWILI

Georgian King and history of his right
(On Georgian)
1993

რედაქტორ-გამომცემელი ბუზა კუდავა
ფასი სახელშეკრულებო

ნიგნი აინყო და დაკაბადონდა გამომცემლობა „დრონის“
კომპიუტერულ ცენტრში

დაიბეჭდა ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა „სამშობლოს“ სტამბაში
შეკვეთა № 1037. ტირაჟი 10 000.

18/2/30

